

450

РАДА КИРКОВИЧЪ

СПОМЕНИ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „КАМБАНА“
1927.

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. За първата учителка въ Копривщица, Ивана Хаджи
Герова стр. 1
2. Благодарители (Спомени за образованието ми въ
Русия) стр. 9
3. Отъ Русия въ България стр. 13
4. Първото ми учителствуване въ Пловдивъ . . . стр. 33
5. Второто ми учителствуване въ Пловдивъ . . . стр. 40
6. За първия българинъ лѣкаръ въ София, Д-ръ
Кирко Кирковичъ стр. 48
7. Спомени отъ третото ми учителствуване въ Плов-
дивъ стр. 59
8. Учителствуването ми въ Пирдопъ стр. 63

ЗА ПЪРВАТА УЧИТЕЛКА ВЪ КОПРИВЩИЦА, ИВАНА ХАДЖИ ГЕРОВА*)

Копривщица е моето отечество. Тамъ на 24 Мартъ 1848 год., за радости и скърби, е започналъ моятъ дълъгъ земенъ животъ. Родена съмъ при особени обстоятелства. Баща ми въ това врѣме отъ личенъ търговецъ съ копринени кенета за сукмани билъ изпадналъ въ голѣма бѣдность и дългове.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Ивана Хаджи Герова

Родена съмъ въ голѣмата кжца на баща ми на „Битъ-пазаръ“ (срѣщу кжщата на даскалъ Груйо), на която прѣдстояло да се продаде за борчъ. Цѣли 40 дни, може да се каже, азъ съмъ имала баща, защото слѣдъ това врѣме баща

*) Печатано въ „Юбилеенъ сборникъ по миналото на Копривщица“
София, 1926.

ми се простилъ съ Копривщица. Слѣдъ като продалъ кжца и всичкия си имотъ, слѣдъ като използвалъ дори и моя „пелешъ“ (подарени ми при кръщението златни и сребърни пари) за „проводякъ“ на изпращачитѣ, той напусналъ Копривщица и отишълъ далечъ, много далечъ, чакъ въ Варна. Съ една рѣчь, баща ми се прокудилъ или „забѣгналъ“, както казватъ по насъ въ тоя случай. А уменъ и добъръ е билъ той, само че неговото честолюбие надвило и рѣшило неговата сждба — да иде „да се не върне“... Милувки бащини, както виждате, азъ не зная и затова, може би, рѣдко съмъ мислила за баща си и още по-нарѣдко съмъ го споменувала. Обаче, много приятна изненада бѣше за мене прѣди повече отъ 45 години, когато учителствувахъ въ Пирдопъ, да се срѣзна съ Дѣдо Хаджи Цано, баща на бившия пирдопски кметъ, Иванъ Хаджи Цановъ и да чуя отъ него добра дума за баща си. „А, та ти си била чедо на Панчо Гуговъ отъ Копривщица!“ каза ми той. „Зная го азъ. Той бѣше уменъ и честенъ човекъ, но търговията му се сбърка. Той ми бѣше и приятел!“ Слѣдъ бащината ми прокуда, моето щастие останало да зависи единствено отъ майчинитѣ ми грижи. Богъ да я прости моята мила майка! Каква чудна жена бѣше тя! каква благородна и колко дѣятелна! Тя бѣше дъщеря на покойния Хаджи Геро, който е турилъ начало на женското въ Копривщица училище. Между дъщеритѣ на Хаджи Гера само Иванка, моята покойна майка, е била грамотна и това ѝ послужило много за живота, а тъй сжщо и за щастieto на дѣцата ѝ, особено за моето щастие. Заслужва моята майка да кажа нѣколко думи за нейния животъ, главно за нейната борба въ живота.

На 17 годишна възраст майка ми се оженва за пръвъ пжтъ и слѣдъ нѣколко години остая вдовица съ двѣ малки момчета, Тодоръ и Геро, остая безъ никакви срдства. Азъ много малко помня байко Тотко, който е билъ хубавецъ и обичалъ хубава прѣмѣна, гайтанлии минтани и пр., който е обичалъ да се върти все около черкова, да борави съ бои и рисуване, който, когато азъ съмъ била много малка, увлѣченъ отъ единъ почитанъ калугеръ-изповѣдникъ, отишълъ съ него на Св. Гора, гдѣто станалъ иконописецъ и слѣдъ това схимникъ, и който най-послѣ, споредъ свѣдения, черпени отъ очевидци, между които и покойниятъ митрополитъ Дѣдо Гервасий, починалъ въ пещерата въ постъ и молитва подъ името Теодосий Монахъ. Години врѣме прѣдъ смъртта си братъ ми Теодосий, споредъ монастирскитѣ правила за схимницитѣ въ Св. Гора, се бѣше отрекълъ отъ свѣта, отъ роднини и родители и самъ лично не се обаждаше вече на майка ми никога. Другиятъ ми братъ, човѣкъ съ по-други наклонности, още отъ 9-тата си година постжпилъ чиракъ и отъ сжщата тая възраст заходилъ съ абаджиитѣ въ Цариградъ, изпърво като чиракъ, послѣ като калфа и най-напоконъ, слѣдъ години врѣме, като самостоятеленъ търговецъ.

„Малкиятъ Герчо,“ казваше майка ми, „много се уморяваше у майстора и, като се върнѣше вечеръ у дома, спотайваше се въ едно кйоше и захващаше полегичка да се клати“.

— „Какво правишъ Герчо?“ питахъ го азъ.
 — „Клатя се, мамо, да се понаклата, че тамъ не може!“
 — „Тъй си почиваше малкиятъ Герчо отъ работата и шътнята у майстора и на другия денъ пакъ рано-рано бързаше да отиде на работа“.

Още отъ дѣте, братъ ми Геро е билъ съ слабо здраве и това като да бѣ наложило на него печатъ, та отъ млади години до късна възраст, до самата му смъртъ, той прѣкарваше животъ извънредно прибранъ и умѣренъ, макаръ и най-трудолюбивъ. Той е умрѣлъ между 50—60-та си година, слѣдъ като е вършилъ доста врѣме и търговия съ кафтанджиска стока въ собствената си кжца въ Копривщица. Цѣлата Копривщица на врѣмето знаеше и почиташе бая Герчо (Геро Иванинъ), както обикновено го наричаха, за неговата честностъ и редовностъ въ зиманията-даванията, както и за неговия примѣренъ домашенъ животъ. Живѣ паметникъ, съ всичкитѣ качества на баща си, е синъ му Ат. Пр., сега директоръ на една отъ пловдивскитѣ прогимназии. Малка, азъ много съмъ обичала бая си Гера и горчиво съмъ плакала за него всѣка есенъ, когато сме го изпращали съ абаджиитѣ въ Цариградъ. Радвала съмъ се пкъ до сълзи, когато сме го срѣщали да си дойде отъ Цариградъ и донесе смокинки, малки и голѣми, леблебии и др. нѣща за ядене. Помня и насладата отъ неговата свирка, на която той посвирваше вечеръ, сѣдналъ до огнището, гдѣто майка ми пкъ шѣташе и готвѣше нѣщо за вечеря. Покойниятъ бай Геро до края на живота си ни е правилъ всички услуги, отъ които сме имали нужда, и азъ му съмъ безкрайно благодарна.

Сега нека кажа, какъ майка ми е отгледала първитѣ си двѣ сирачета до 9-годишната имъ възраст. Научена отъ малка да шѣта въ кжцата на строгия си и често пжти неумолимъ до жестокостъ къмъ грѣшкитѣ на дѣцата си баща, научена и да работи домашни работи и рждѣлия, тя, съ едно примѣрно търпение и трудолюбие, използувала своето умѣние, както и своята грамотностъ, и единствено съ работа и трудъ отгледала първитѣ си сираци. Така, тя по цѣли дни и нощи работила за проданъ чорапи и тъкала чужди платна. Въ празнични дни пкъ често пжти, затворена въ стаята си, чела псалтери за живи и мъртви и писала писма на неграмотнитѣ жени за тѣхнитѣ мже и синове, които живѣяли вънъ отъ Копривщица. Прѣзъ дългитѣ зимни копривщенски нощи, когато най-много чувствувала своята самота, особено когато зимнитѣ виелици духали въ прозорцитѣ и навѣвали на нея страхъ и тжга, тя, безпомощната, съ пѣсни по цѣли часове задушвала въ себе си тжгата отъ самотията и страха

братия Георги и Павле Дойчеви (Кантарджиеви). Дохаждаха и други гости — на майка ми роднини и на Баба Хаджийка познати — повечето „ябанджии“. Въ училището дохождаше и Дъдо Духовникъ отъ съсѣдния метохъ. Макарь учителка, майка ми и въ училището четѣше вечерь на хората псалтири, а насъ съ брата ми караше да учимъ тропари на разнитъ светии. Тя тогава ни казваше, че, ако изчетемъ на нѣкой празникъ на Дъдо Духовникъ нѣкоя молитва, той ще ни даде „онлуче“. Случило се единъ день, когато азъ съмъ научила тропара на единъ светецъ, да срѣцна въ клисарницата Дъдо Духовникъ съ поповетъ, че отиватъ отъ черкова у чичо Лулчо Каблешковъ. Безъ да му мисля много, тичамъ при тѣхъ, чина мѣтане на Дъдо Духовникъ и чета тропара на утрѣшния светецъ. Дъдо Духовникъ ме помилвалъ и ми далъ петаче.

— „А-а-а! Мама рече, че е за онлуче!“ рекла съмъ азъ.

— „То утрѣ“ рекълъ Дъдо Духовникъ и се засмѣлъ добродушно и той, и поповетъ съ него.

Отъ споменитъ ми за баба Хаджи Татяна никога нѣма да забравя тоя: имаме ваканция, ще рече, мѣсець е августъ. Баба Хаджийка иска да се поразходи до Сопотъ, Карлово и Калоферъ. На пазаря тя намира шопъ-кирадгия и рѣшава да тръгне веднага. За да не бжде сама, тя рекла да вземе на коня си и мене. Не съмъ била готова и срѣсана добрѣ — само отъ едната ми страна пленицитъ ми били заплетени —, но нищо, това не вреди и баба Хаджийка ме взема и ние тръгнахме. Ходихме най-напрѣдъ въ Сопотъ у калугеркитѣ. Колко прѣстояхме тамъ, не помня. Въ Карлово прѣспяхме въ едно чорбаджийско сѣмейство. Въ Калоферъ останахме по дълго врѣме у калугеркитѣ въ манастира. Тукъ Баба Хаджийка още отъ първата вечерь ме изпрати да спя при двѣ калугерски момичета. Вѣрно или не, но менѣ ми се сторило, че тия момичета много прѣгледватъ дрехитѣ си, може би отъ бѣлхи, но азъ съмъ помислила, че отъ друго нѣщо. . . На другия день азъ съмъ се оплакала на Баба Хаджийка, че момичетата иматъ. . . и че азъ не ща да спя при тѣхъ. Тя ме много обичаше и за това още сжщия день ме прибра да спя при нея въ нейната стая. Тукъ, въ едно кѣшоенце на миндера, тя ме туряше да спя по-рано, като ме завиваше съ кюрка си, а сама остаяше да си легне по-късно.

Една вечерь въ стаята на Баба Хаджийка надодоха други калугерки и, когато мене ме мислѣха, може би, вече за заспала, тѣ залочнаха своитѣ калугерски игри, забави и шегии. Една отъ тѣхъ стана на духовникъ съ калимавка на главата и съ дълъгъ чабукъ въ устата.

Прѣдъ нея друга една пада на колѣнѣ и захваща своята изповѣдь. Малко по послѣ Дъдо Духовникъ захваща да не мирува, да се шегува: съ чабука си той почукнува по гла-

вата прѣсторилата се грѣшница и казва нѣщо смѣшно. Всички калугерки наскоро умиратъ, та се смѣятъ.

Завита съ кюрка, спотаила се подъ него, азъ напивамъ джеба на дрехата и гледамъ мѣлчешката на невиннитѣ веселби и шегии на калугеркитѣ. . . Когато сме се завърнали въ Копривщица, азъ не съмъ се стѣрпѣла да не кажа на майка си, хемъ прѣдъ баба Хаджийка:

„Мамо, азъ видѣхъ, какъ си играятъ баби калугерки на Дъдо Духовникъ!“

— „Поразило“, рекла ми баба Хаджийка, „ами откъдѣ видѣ?“.

— „Ами отъ джеба, бабо Хаджийке!“, казала съмъ азъ.

Дълго врѣме послѣ майка ми и баба Хаджийка се смѣяха съ тая моя дѣтинска хитрость и търпение.

Баба Хаджи Татяна е живѣла въ Копривщица не помалко отъ 5 години. Слѣдъ нея за главна учителка въ Копривщица дойде друга една калугерка, сестра на новия духовникъ, мисля отъ Самоковъ.

Името на тая калугерка азъ не съмъ запомнила, но помня това, че ние, всички дѣца, се бояхме отъ нея, защото тя бѣше много зла и гонѣше съ прѣчка. . . Особено когато вардѣхме да я видимъ, че пуши на чабукъ и пие ракия. Тя имаше съ нея братово си момиче, което често побиваше съ прѣчка. Отъ тая калугерка азъ нѣмамъ спомени, може би защото, че тя не се носѣше добрѣ съ майка ми и си имаше друго момиче, та ние съ брата ми и не пристѣляхме при нея. Втората главна учителка не стоя дълго врѣме въ Копривщица. Слѣдъ нея, до излизането си отъ училището, майка ми учеше дѣцата сама. Тогава и азъ бѣхъ вече по-голъма, знаехъ да чета добрѣ, да „проказвамъ“ урока на дѣцата, дори и да канервамъ съ брата си въ черкова и — можехъ да помагамъ на майка ми въ даскаллъка.

Ще попитате, какво учеха дѣцата по онова врѣме. Учеха букви, срички, букварь (съ какво съдържание, не помня), учеха да четатъ, но не и да разбиратъ, наустница и псалтирь, а най-голъмитѣ учеха първи познания отъ катехизисъ, правоучение и география. Интересно е, че азъ за аритметика нищо не помня, не помня, учеха ли дѣцата да смѣтатъ и, ако учеха, докъдѣ ги учеха. По онова врѣме въ Копривщица имаше обичай, ученичкитѣ да ходятъ по кжшитѣ да четатъ на умрѣлитѣ псалтирь. И азъ, заедно съ другаркитѣ си, съмъ ходила много пжти при мъртавци съ псалтира подъ мишница, но, при споменъ за това, азъ всѣкога трѣпна и не мога да забравя единъ случай, когато при една покойница-родилка на всички ни стана лошо отъ свѣщитѣ и отъ нехигиеничното помѣщение, та ни заливаха съ вода. Чегението на псалтири придаваше тържественость, особено при покойници отъ сѣмейства по-богати и по-влиятелни. Послѣднитѣ викаха много момичета и плащаха щедро — по два гроша на момиче.

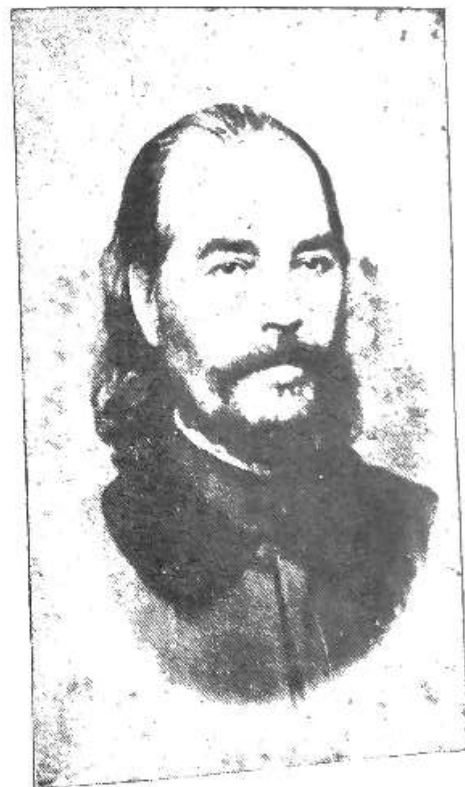
Обичай имаше, когато една ученичка изучи главно псалтира, тя да си излѣзе отъ училището. Днитѣ, въ които се прощавахме съ свършилитѣ ученички, бѣха много тържествени. Най-напрѣдъ трѣбваше да се направи изпитание. Затова, единъ праздниченъ день въ училището се събираха ученичкитѣ, тѣхнитѣ родители, общината отъ абаджийския еснафъ, който, както казахъ по-горѣ, издържаше училището и се грижеше за него, учителитѣ отъ мъжкото училище, случайнитѣ гости въ селото и пр. Ученичкитѣ четѣха, пишеха, изпитваха се една друга, двѣ по двѣ, по първитѣ познания отъ катехизисъ, правоучение и география, изложени въ разговорна форма за двѣ лица и казваха стихотворения, които азъ, за жалость, не съмъ запомнила. Момичетата се изпитваха не само отъ учителкитѣ и учителитѣ, но и отъ всѣкого, който пожелаеше. Най-много внимание се обръщаше на тия ученички, които свършваха. Тѣхнитѣ родители бѣха радостни и честити за своитѣ чедѣ. Слѣдъ изпитъ учителкитѣ трѣгваха съ нѣколко отъ по-голѣмитѣ си ученички на чело съ тия, които свършваха учението си и отиваха едно по друго по кжщитѣ на свършилитѣ. Тамъ ученичкитѣ пѣяха училищни пѣсни и пѣсни за здравето на султана, а домашнитѣ черпѣха всички и даряваха учителкитѣ, кой съ пошове, кой съ ржкаве, дори и съ ризи, и слѣдъ това ученичката остаяше у дома си. Това се казваше *да заведатъ ученичката*. И това се повтаряше, догдѣто *заведатъ* всичкитѣ. Тукъ ще прибавя, че между многото момичета по едно врѣме имаше въ училището и едно момче, Стоянчо Догановъ (пок. Д-ръ Ст. Догановъ), внукъ на почитаната отъ всички баба Рада Доганка. Стоянчо бѣше много тихъ и кротъкъ и всѣкога почти седѣше при главната учителка. Той винаги носѣше едно кждраво зелено кюрче, което играеше голѣма роля въ нашитѣ дѣтски забави въ празднични дни. Съ него обличахме булката всѣкога, когато играехме на сватба. Сама азъ никога не станахъ булка и никога не облѣкохъ хубавото зелено кюркче на Стоянча.

Всичкитѣ тия подробности за врѣмето на осемгодишното учителствование на майки ми въ Копривщица сж оставили въ мене живъ споменъ, който ще пазя до края на живота си. За майка ми пѣкъ, за нейната дѣйность и грижи не само за собственитѣ ѝ дѣца, но и за чуждитѣ, които тя всѣкога съ любовъ нагледваше и за добро поучаваше, азъ винаги мисля съ благоговение и се покланямъ прѣдъ нейната скжпа и свѣтла за мене паметъ.

БЛАГОДѢТЕЛИ*)

(Спомени за образованието ми въ Русия)

Покойниятъ Врачански Епископъ, Дѣдо Аверкий, бѣше родомъ отъ Сопотъ. Синъ на едно добро и почитано сѣмейство, той бѣ щастливо попадналъ въ Русия и слѣдваше въ Киевъ духовнитѣ науки. Може би, милостѣта по поробеното отечество да е измжчвала често неговата душа и той, ма-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Отець Аверкий

каръ и отдалечъ, е мислилъ непрѣстанно за у дома си, е мислилъ за България и е търсилъ срѣдства и начини, съ които да направи нѣщо добро за народа си. И въ подобно едно

*) Печатано въ „Юбилейния сборникъ по миналото на Копривщица“. София, 1926.

настроение, може би, Отецъ Аверкий се спира на една хубава и щастлива мисъл — да заработи за възпитанието и образованието на българката, която, подготвена — възпитана и образована — отъ своя страна да възпитава, учи и събужда народа си. За щастие, въ това време на чело на киевското общество стоялъ князь Василчиковъ, човѣкъ личенъ патриотъ и ученлюбивъ славянинъ. И Отецъ Аверкий у него намира съчувствие на своитѣ мечти и планове за България, а именно за възпитанието и образованието на нейнитѣ дѣвици. По молбата на Отецъ Аверкий, князь Василичковъ издава желание да стане ходатай между него и царското правителство въ лицето на Азиатския Департаментъ и обѣщава да изработи мѣсто за 4 българки, които да се приематъ въ училището на Графиня Левашова и да живѣятъ въ пансиона при училището. А училището на Графиня Левашова князь Василчиковъ прѣпоръчалъ за българкитѣ главно за това, защото то бѣ за дѣца на срѣдни хора и бѣ уредено безъ огледъ къмъ никакви аристократически условия, които не би били пригодни за поробена България. Благоприятниятъ отговоръ отъ високитѣ мѣста до князь Василчиковъ не се забавилъ и Отецъ Аверкий получилъ съобщение, че ще се приематъ 4 българки въ училището на Графиня Левашова, които, подъ покровителството на Н. И. В. Царицата, съпруга на Царь Освободителъ и съ срѣдства отъ Азиатския Департаментъ, да се възпитатъ и изучатъ съ цѣлъ да се завърнатъ въ България и станатъ народни учителки и възпитателки на народа си. На консулитѣ въ Варна (Рачински), въ Одринъ (Золоторевъ) и въ Пловдивъ (Найденъ Геровъ) Азиатскиятъ Департаментъ прѣдписалъ да избератъ 4 дѣвойки и ги изпратятъ въ Киевъ. Рачински избралъ отъ Варна дѣвойката Антонина Димитрова, покойната г-жа Енчева и отъ съсѣдното на Варна село Юшенли — дѣвойката Иванка Стаматова. Двѣтѣ кандидатки на Рачински заминали веднага за Русия. Кандидатката на Золоторевъ бѣше Парашкева Шушулова, дъщеря на коприщенски прѣселенецъ, Иванъ Шушуловъ, името на която съ право се срѣща въ биографията на Ботева. А изборътъ на Найденъ Геровъ ошастливи мене, негова сестрина дъщеря отъ Копривщица. Ние двѣтѣ съ Парашкева, по съгласие на консулитѣ Одрински и Пловдивски, трѣбваше да тръгнемъ за Цариградъ наедно. Съ мене, за дружина до Цариградъ, тръгна отъ Пловдивъ братовчедъ ми Атанасъ Торомановъ, секретаръ на Найденъ Геровъ, а Парашкева отъ Одринъ придружи майка ѝ. Дѣца, не излизали никога отъ своето родно гнѣздо, ние съ Парашкева само зяпахме и се чудѣхме на всичко, което срѣщяхме и виждахме, както изъ пѣтя, тъй и въ Цариградъ. Въ Цариградъ ние се простихме и раздѣлихме съ моя братовчедъ и съ майката на Парашкева и тръгнахме съ парахода за Русия, придружени отъ Отецъ Аверкия, който бѣше дошълъ въ Цариградъ спе-

циално за насъ: да ни посрѣщне, да ни придружи до Киевъ и ни прѣдаде на началството на Левашовския Пансионъ. Въ Киевъ ние заварихме Антонина Димитрова и Иванка Стаматова, които бѣха вече понавикнали на новия животъ. Нашитѣ костюми и особено моята копривщенска носия, малко чудати за рускитѣ хора, бѣха нѣщо още по-особено за рускитѣ дѣца-ученички, и тѣ ни посрѣщнаха и гледаха съ най-големо любовитство. Парашкева ходѣше на кокона, „гологлава“, а азъ се гордѣяхъ съ ясно-зелената си кърпа на главата, която у дома забраждахъ само въ празникъ. Обаче, вжтрѣ въ единъ день отъ зелената кърпа и отъ всичкитѣ ни български прѣмѣни не остана ни слѣда, и ние станяхме също руски пансионерки, та макаръ и безъ руски езикъ. На момичетата руски ние изглеждахме малко смѣшни въ новата за насъ срѣда и, чакъ когато се сприятелихме съ нѣкои другарки, на насъ прѣстанаха да обръщатъ толкова внимание и ние бѣхме по-свободни. Покровителството и деликатнитѣ къмъ насъ отношения на класнитѣ дами и на началницата допринасяха много за изглаждането на голѣмата разлика въ всѣко отношение между насъ и рускитѣ дѣца-ученички и ние скоро прѣстанахме да се чувствуваме чужди и обикнахме всички и всичко въ пансиона и училището. Нѣма съмнѣние, че непознаването на руски езикъ отъ наша страна даваше често поводъ и случай на рускитѣ ученички да си правятъ съ насъ смѣхурии: но класнитѣ дами и началството всѣкога въ такъвъ случай вземаха нашата страна и обиди не се чувствуваха никога. Тукъ ми иде на умъ една шега, която, прѣди да стигнемъ ние съ Парашкева въ Киевъ, ученичкитѣ отъ по-горнитѣ класове си бѣха направили съ Антонина Димитрова. Научили я да казва на изусть стиха:

„Я передъ Вами, герцогиня,
Дары и чувства изливаю.
Вы были для меня богиня,
Я Васъ за счастье почитаю!“

като ѝ казали, че това е поздравъ, който тя трѣбва да изкаже на началницата, когато заранъ класътъ ѝ се нареди да ѝ пожелае „добро утро.“ И тя, Антонина Димитрова, се изправа прѣдъ началницата и декламира изученото. Съ голѣмо снисхождение началницата изслушва любовното признание и послѣ строго смърюва немирнитѣ ученички, за което, обаче, Антонина Димитрова нито хаберъ е имала.

Нѣма съмнѣние, че Отецъ Аверкий много се интересуваше за насъ, защото той ни посѣти въ пансиона нѣколко пѣти едно по друго и ни стана учителъ по български езикъ. Скоро, обаче, той прѣстана да дожда. Дали се завърна въ България или замина за нѣкой другъ руски градъ — това ние не знаехме, нито пъкъ бѣхме въ състояние да разбираме и цѣнимъ и да се интересуваме повече за нашия благодѣтель.

Видяхъ азъ Отецъ Аверкия още единъ пжтъ въ живота си, въ Пловдивъ, когато той, струва ми се, заминаваше за Цариградъ. Това бѣше слѣдъ 66-та година, когато азъ бѣхъ назначена за учителка на Пловдивското епархиално дѣвическо училище, на мѣстото на което стои сега гиздавата женска гимназия. И когато си спомня за тая срѣща, азъ всѣкога си натяквамъ за това, че не направихъ никакъвъ „икрамъ“ на моя благодѣтель, не го поканихъ поне на единъ обѣдъ. Отъ скромность или отъ други причини бѣше това — не помня. Отсрами ме само донѣгдѣ моята покойна майка, която — споредъ копривщенския обичай — за да изкаже своята почестъ и благодарность къмъ него, подари му единъ чифтъ чорапи.

На наше врѣме въ Киевѣ се помина князь Василчиковъ. Като покровителствувани отъ него, ние, българкитѣ, заедно съ нѣколко руски ученички отъ пансиона и една класна дама, ходихме у дома на покойника и се помолихме за душата му при смъртното му легло. Голѣмо впечатление направи тогава на насъ, българкитѣ, траурниятъ балдахинъ и катафалката, отсъствието на плачущи домашни при смъртното му легло и извънредната тишина около покойника.

Това сж моитѣ спомени за нашитѣ благодѣтели, на които азъ, Парашкева, Антонина и Иванка, заедно съ стотицитѣ други българки, възпитавани отъ 66-та година насамъ въ Левашовския пансионъ, дължимъ дълбока благодарность и вѣченъ споменъ. — А нали хубавитѣ спомени отъ миналото никога не се изглаждатъ отъ паметъта и сърдцето на човѣка? Тѣ живѣятъ въ него и приятно вълнуватъ душата му до послѣднитѣ му дни. Пъкъ въ минути на скърби и страдания тѣ му сж помощъ и утѣшение!

Богъ да прости нашитѣ благодѣтели: Отецъ Аверкий и князь Василчиковъ и всички руски братия и сестри, които съ руска сърдечность тѣ доблестно дадоха своята данъ за просвѣтата на българката!

ОТЪ РУСИЯ ВЪ БЪЛГАРИЯ*)

Това не бѣше просто връщание. То бѣше отдавна желано, отдавна очаквано и често, на-прѣвъ день, сънувано . . . Малко ли е това? Цѣли шестъ години да живѣешъ въ пансионъ между четири стѣни, да получаваешъ отъ дома си писмо само единъ, два пжти въ годината и да не знаешъ, какво те очаква тамъ, какво и кого ще заваришъ, за кого ще ти кажатъ, че е заминалъ за винаги, безвъзвратно . . . да те гризе съвѣстътъ, че и ти рѣдко си се обаждала на майка си — всичко това се повтаряше въ мисльта и въображението ми прѣвъ послѣднитѣ години и на явѣ, и на сънѣ, а тѣй сжщо и въ разговоритѣ — интимнитѣ разговори между насъ, четиритѣ българки (Парашкева Шушулова отъ Одринъ, Антонина Димитрова отъ Варна, Иванка Стаматова отъ с. Юшенли — Варненско и азъ) въ пансиона на графиня Левашова въ Киевѣ, когато намѣрихме сгодно врѣме да се постѣберемъ и отдалечимъ на самѣ въ нѣкое къше, най-често-въ широката наша хубава градина. Не ни бѣше лошо въ пансиона подъ надзора на нашитѣ неподражаеми и любящи възпитателки, а тѣй сжщо и срѣдъ задушевното приятелство и невиннитѣ дѣтски радости, сподѣляни съ мили другарки — ученички!

Да, всичко бѣше за насъ тѣй хубаво и мило и тѣй щастливо!

Скъпи и мили бѣха за насъ:

И класната стая, въ която години врѣме ние имаме всѣка своето мѣсто на чина и своето чекмедже; въ която денонощно се работѣше за нашето възпитание и образование, за да се създаде въ насъ, при добити знания, бодъръ духъ и характеръ, добри чувства и хубави желаня съ свѣтлинъ за бждещето надежди; гдѣто се научихме да обичаме и боготворимъ Русия, като своя родна земя, а тѣй сжщо да милѣемъ за рода си и напълно да съзнаваме цѣлътъ на нашето шестгодишно прѣбиваване тука и отговорноститѣ, които се възлагаха на насъ, като бждещи възпитателки и учители на народа си, тоя милъ народъ, който още стѣнѣше и бѣдствуваше подъ игото на другъ, чуждъ нему и твърдъ жестокъ народъ.

И залата, въ която се молѣхме Богу и можехме въ свободното си отъ уроцитѣ врѣме да се разхождаме въ нея двѣ по двѣ, всѣка подъ ржка съ своята най-близка приятелка, да се разговаряме за близкитѣ уроци и мечтаемъ за какви

*) Печатано въ „Миръ“, бр. 7833—7837, 26-та год.

ли не блага във живота; гдѣто стоеше едното пияно и се чуваха въ класа ни гамитѣ и екзерсициитѣ на ученичкитѣ и разнитѣ пиеси, кога весели, кога бурни, кога меланхолични; гдѣто играехме на гимнастика и танцувахме; гдѣто, подъ ржководството на учителъ, се учехме да пѣемъ молитви, за да можемъ на тържественитѣ царски дни да пѣемъ на молебна въ пансиона молитвитѣ: „Тебе Бога хвалимъ“ и други, които по-късно, по моя молба, рускиятъ консулъ Найдентъ Геровъ изписа за България — Пловдивъ и които днесъ украсаватъ нашитѣ благодарствени черковни служби въ тържественитѣ дни на нашитѣ празници — царски и исторически; гдѣто единъ день прѣзъ годината имахме най-голѣмия празникъ, Рождество Христово съ коледно дърво — елха, имахме и широката свобода да манифестираме своята симпатия къмъ учителъ или учителка и правото, въ знакъ на своитѣ чувства, да кичимъ елхата съ разноцвѣтни фенерчета подъ инициалитѣ на любимитѣ особи, и, най-послѣ, гдѣто въ края на годината съ страхъ и трепетъ се изправяхме прѣдъ страшния сждъ — зелената маса и се подлагахме на годишния изпитъ въ присѣтствието на всички наши учители и възпитателки . . .

И спалнитѣ стаи, гдѣто почивахме нощѣ и често пжти крадешкомъ отъ дежурната класна дама се събирахме на едно легло по три-четири ученички, за да прѣговаряме близкитѣ уроци, а въ врѣме на изпита да се изпитваме една друга по конспекта на разнитѣ учебни прѣдмети.

И трапезарията, гдѣто се хранѣхме и често пжти не си дояждахме, а въ празникъ често пжти и прѣяждахме; гдѣто изтърпѣвахме най-строгото въ пансиона наказание — стоеене права въ врѣме на обѣда при третото блюдо и мѣмрание, строго мѣмрание отъ самата началница за извършени грѣшки — лѣнностъ или непослушание; гдѣто строго се бдѣше да говоримъ чужди езикъ, нѣмски или френски (руски само въ празникъ), подъ страхъ за наказание съ книжена марка на шията.

И гостната стая, гдѣто всѣкой празникъ се пълнѣше съ гости — роднински и приятелски сѣмейства на рускитѣ ученички и въ която и ние, българкитѣ, отъ врѣме на врѣме, посрѣщяхме и се радвахме на свои съотечественици — ученици отъ семинарията и студенти отъ Духовната академия и университетитѣ: Киевски и Московски. Тука си спомнямъ най-много за веселата и шумна — досущъ българска — наша срѣща съ московскитѣ студенти Жинзифовъ, Димитъръ Финговъ и Нешо Бончевъ и за честитѣ посѣщения на нашия връстникъ, любезния Сава Мирковъ, ученикъ отъ тукашната семинария. Тукъ въ гостната стая ние, българкитѣ, имахме 1—2 пжти въ недѣлята и частни уроци по български езикъ и българска история, прѣподавани ни едно по друго

отъ Тодоръ Икономовъ, дияконъ Ефтимий Русековъ и студента Димитъръ Енчевъ.

И чудната наша акациева градина, съ нейната широка алея по срѣдата подъ зеления сводъ въ висинето отъ кръс-тосалитѣ се клонове и върхове на величественитѣ, сѣкашъ въковни, акации, и двѣтѣ ѝ главни части — „Сибирь“, до калкана на II-рата мжжка гимназия, която слънце никога не виждаше и се спождаше отъ насъ, ученичкитѣ, само въ най-голѣмата жега лѣтѣ, или когато бѣхме нѣщо невесели, мечтателни и меланхолични . . . И „Италия“, вѣчно огрѣяна, и вѣчно галена отъ животворнитѣ лжчи на слънцето и изпълнена отъ благоуханието на розитѣ и ясимиитѣ на съседния дворъ съ аптека, понѣкога много интересенъ за насъ, ученичкитѣ . . . Да, чудната наша градина и милитѣ за нея спомени, гдѣто въ дѣното ѝ, прѣзъ пролукитѣ на стобора, цѣлувахме сладко малката Олга, дъщеря на нашия чудесенъ прѣподавателъ по черковна история, батюшка Фаворовъ, която изпослѣ, сама възпитана въ Левашовския пансионъ и свършила Фундуклеевската гимназия, станала пепинерка — учителка на малкитѣ класове при сжщия пансионъ.

И бесѣдката на двора, гдѣто пролѣтъ при добро врѣме и цѣлото лѣто закусвахме и обѣдвахме срѣшу цвѣналитѣ акации . . .

И болницата, която неизбѣжно посѣщавахме отъ врѣме на врѣме, за да използваме прѣдписанитѣ ни отъ училищния докторъ лѣкове за слабостъ и да се поизлежимъ било отъ умора, било отъ нѣкое по-малко или по-сериозно заболяване . . .

И стаитѣ на класнитѣ дами и на началницата, покрай които минавахме съ благоговѣние, но безъ право да прѣстѣпваме прага имъ, тъй щото ние, българкитѣ, помня, за цѣли шестъ години се удостоихме да влѣземъ въ покоитѣ на началницата само три пжти: когато бѣхме поканени у нея на чай заедно съ Варненския руски консулъ, Рачински, дошълъ въ пансиона да наведе българкитѣ; когато бѣхме повикани на обѣдъ, даденъ отъ началницата на дѣдо Иосифъ Соколски, дошълъ въ Киевъ отъ близката си дача въ курортното село Китаевъ — мѣстото на неговото заточение — да посѣти насъ, българкитѣ, и ни изведе до монастира на Светата Лавра, и най-послѣ прѣди трѣгването ни за България за сбогомъ и майчини благословии отъ тия, които цѣли шестъ години бѣха за насъ и майка, и баща, бѣха нашитѣ доброжелатели и ангели хранители . . .

Колко живо ми се прѣдставляватъ и сега, слѣдъ 60 години, образитѣ на всичкитѣ наши възпитателки, особено тоя на Мария Николаевна Ламанская, братовчедка на извѣстния славянофилъ, професоръ Владимиръ Ивановичъ Ламански, която всички обичахме до обожание за нейнитѣ майчини грижи, както за здравето ни, тъй и за успѣха ни въ морално

и научно отношение! И азъ не съмъ никога забравила нѣкои отъ фразитѣ и скороговоркитѣ, диктувани отъ нея на класата ни въ часове на отсутствуващи учители. Фразитѣ, на примѣръ: „Suivez la mode à distance!“ и „La meilleure femme est celle dont on parle le moins“ нали и сега биха имали голѣмо морално и стопанско значение за всички наши не само млади, но и стари съотечественички... а скороговорката: „Quand un cordier veut accorder sa corde, pour sa corde accorder, trois cordons il accorde, mais si l'un des cordons de la corde décorde, le cordon décordant fait décorde la corde“

Дѣдо Иосифъ Соколски

толкова спомага да се троши езикътъ и се навикнува на французския говоръ!...

Вънъ отъ пансиона свидѣше ни се и за Фундуклеевската гимназия, съ която нашето училище — училището на графиня Левашова, въ което ние прѣкарахме петѣтъ класа, се бѣше съединило подъ влиянието главно на новото младежко течение — да се дава на дѣвицитѣ по-свободно и по-свѣтско възпитание. Тукъ, въ Фундуклеевската гимназия, ние

цѣла година (шестата) слушахме съ трепетъ и благоговѣние учителитѣ: Андрей Ивановичъ Линиченко — прѣподавателъ по словесность и авторъ на учебника, по който се водѣхме и който, ако помня добрѣ, покойниятъ д-ръ Кръстевъ прѣведе или искаше да прѣведе на български; професоръ Сидоренко — прѣподавателъ по руска история, професоръ батюшка Фаворовъ — прѣподавателъ по черковна история, Функе-прѣподавателъ по Всеобща история, нѣмецътъ, френеътъ и др.

Марья Николаевна Ламанская

Всичко, повтарямъ, бѣше за насъ тъй мило и тъй хубаво, но мисълта за връщането ни въ България не ни напущаше и все ни вълнуваше и безпокоеше.

Нашиятъ тържественъ актъ, съ който се завърши учебната година и курсътъ на нашето учение, стана въ Фундуклеевската гимназия на 14. VI. 1866 год. Присѣдствуваха на тържеството: Киевскиятъ генералъ-губернаторъ Безакъ и, ако помня добрѣ, надзирателтъ на Левашовския пансионъ, грамадиниятъ Силецки, който сегисъ-тогисъ посѣщаваше пансиона, за да ревизира храната на ученикитѣ въ врѣме на обѣда.

персоналът на Фундуклеевската гимназия — главната надзирателка Надежда Ивановна Полякова, класнитѣ дами и учителитѣ на чело съ директора Андрей Ив. Линиченко и персоналът на Левашовския пансионъ — всички класни дами и пепинерки на чело съ началницата Любовь Ивановна Соколова. Раздадоха ни атестатитѣ: генералъ Безакъ, директорътъ Линиченко и началницата Соколова. Деньтъ бѣше колкото тържественъ и веселъ, толкова и тжженъ... То бѣше послѣдниятъ день на нашето ученичество, на нашето дѣтство, слѣдъ което идѣше вече самата дѣйствителность — безгра-

Любовъ Ивановна Соколова

нична свобода и неизвѣстно бждеще, срѣщу което ни прѣдстоеше да вървимъ съ всичката наша неопитность и наивно довѣрие... На акта, освѣнъ атестатитѣ на 30 ученички-интерни отъ пансиона и 30 ученики-екстерни отъ гимназията, се дадоха награди: два голѣми и два малки златни медали, два толѣми и два малки сребърни медали и около 20 книги — съчинения отъ лични, повечето руски писатели.

Считамъ за свой дългъ да кажа тукъ, че и азъ, българката, се удостоихъ да получа награда: получихъ именно единия отъ двата голѣми златни медали, който и до днесъ паза съ благоговѣние, като скжпъ споменъ отъ моето ученичество въ Киевъ.

Слѣдъ 14. VI. настана голѣма промѣна въ пансиона; задължителнитѣ занятия въ класоветѣ се прѣкратиха и повечето отъ ученичитѣ се разотидоха въ Киевъ и въ провинцията.

Левашовскиятъ пансионъ имаше добро гепотпѣе, както въ самия Киевъ, тъй и въ провинцията, близка и далечна, чакъ до Кавказъ. Ето защо всѣка година слѣдъ тържественния актъ, на който се раздаваха атестатитѣ на свършилитѣ учението си ученички, началницата на пансиона обикновено получаваше заявления отъ разни сѣмейства, главно отъ провинцията, да имъ се прѣпоржчатъ гувернантки за домашно възпитание и обучение на малкитѣ имъ дѣца. Условиата въ тоя случай бѣха различни, главно въ зависимост отъ подготовката на ученичката-кандидатка за гувернантка. Така, ученичка по-слаба и безъ музика-паяно получаваше годишно 200 рубли, храна и квартира, а ученичка силна и при това съ музика получаваше 500 рубли, храна и квартира. Таа година заедно съ сирацитѣ и най-бѣднитѣ ученички, останали за прѣзъ ваканцитѣ въ пансиона да чакатъ „движенія воды“ — мѣста за гувернантки, останахме и ние тритѣ българки*), свършили курса на учението си — да чакаме деня на нашето връщане въ България. А колко мъченъ бѣше тоя въпросъ — въпросътъ за нашето връщане, личи отъ това, че ние тръгнахме за България чакъ къмъ втората половина на м. октомври. По всѣка вѣроятность, имало е голѣмо недоразумение между нашитѣ далечни роднини отъ една страна и началството на пансиона и Азиатския департаментъ отъ друга. Като че ли и роднини, и началство, на дѣвайки се едни на други, не си бѣха дали смѣтка за прѣдстоящото наше толкова далечно пътуване, какъ, съ какви срѣдства и съ кого ние можехме да тръгнемъ на връме. И цѣлата ваканция ние прѣкарахме въ надежда и работа. По цѣль день слухтѣхме напраздно да чуемъ прѣдвѣстника-звънецъ, че иде нѣкой и за насъ, българкитѣ, и по цѣль день работѣхме въ градината бѣлитѣ и горни дрехи на тия бѣдни наши другарки-кандидатки за гувернантки, които една слѣд друга напущаха пансиона и отиваха на работа. Понеже вътъ отъ пансиона никога не се даваха на ученичкитѣ казъонни дрехи, то всѣка ученичка, прѣпоржчана и приета за гувернантка, получаваше отъ сѣмейството авансъ, съ който пъкъ класнитѣ дами купуваха материалъ, а ние, останалитѣ ученички, вжтрѣ въ три, четири деня изработвахме необходимитѣ

*) Иванка Стаматова, четвъртата българка, свърши учението си една година по-късно.

за нея горни и долни дрехи. И работѣхме ние въ тоя случай всѣка една това, което ѝ бѣ най-приятно. Сама азъ, спомнямъ си, прѣдпочитахъ всѣкога да бѣлѣжа на ушититѣ дрехи и на чорапитѣ номера и инициалитѣ на ученичкитѣ.

На 1. IX, когато въ пансиона се бѣха събрали всичкитѣ ученички, уроцитѣ въ гимназията за идущата учебна година се започнаха. Спомнямъ си, че на насъ, българкитѣ, много малко приятно бѣше да оставаме сами въ пансиона, но не си спомнямъ добръ, кое бѣше тогава нашето главно занятие. Мисля, че повечето врѣме сме прѣкарвали въ прочитѣ на разни книги, а тѣй сѣщо и вѣстници, които до тогава ни бѣха строго забранени; когато пъкъ ученичкитѣ се връщаха отъ гимназията, помагахме на пепинеркитѣ въ надзора за малкитѣ.

Все по това врѣме, помня, азъ за първъ пѣтъ ходихъ въ театъръ и видѣхъ „Кралъ Лиръ“, „Макбетъ“ и „Отелло“. Нашата началница имаше постоянно лежа въ Киевския театъръ за всѣка срѣда. Благодарение на нея азъ видѣхъ тогава чудесната игра на Съръ-Айръ — Олдриджъ, африкански мавъръ отъ знаменито африканско племе, възпитаникъ на Кембриджския университетъ, който обикаляше европейскитѣ държави, като, при това, носѣше съ себе си всички одежди и скъпи накити, необходими за прѣдствленията на Шекспировитѣ драми, на които той бѣше посветилъ живота си.

Минаха се дни, мина се мѣсець и повече, а ние все чакахме и чакахме. Нашето положение като че ли ставаше трудно; обаче равнитѣ и деликатни отношения на началството къмъ насъ поддържаха нашия духъ и ние, слава Богу, не стигнахме до отчаяние и, мисля, не дотегнахме. Най-послѣ, една прѣкрасна заранъ, къмъ срѣдата на м. октомври, осъмна и за насъ щастлива: училищниятъ швейцаръ, който винаги обаждаше на ученичкитѣ за идванетоъ на тѣхнитѣ роднини въ пансиона въ празнични дни, зарадва и насъ съ извѣстието, че нѣкой нашъ роднина пристигналъ отъ България, дошълъ въ пансиона и ни чака въ гостната стая. Радостъта ни въ тоя случай не мога описа — тя бѣ голѣма, безгранична. — Не видѣхме, какъ се юрнахме и тригъ въ гостната стая, при кого ще речете? — при дѣдо Димитъръ, бащата на Антонина, който, сиромаштъ, изгубилъ търпѣние да чака чедото си, рекълъ да дойде самъ въ Киевъ и го прибере. Тогава не, но сега азъ мисля, че ние въ тоя случай дължимъ не малка благодарностъ и на руския консулъ въ Варна, Рачински, за гдѣто той, който на врѣмето бѣше изпратилъ Антонина и Иванка, който се интересуваше и слѣдѣше за всичко, какъто ставаше съ насъ, българкитѣ, който ни бѣше и посѣтилъ въ пансиона при идванетоъ си въ отпускъ и сега, може би, е разбралъ, какъ стои нашиятъ въпросъ съ връщането ни въ България и е рекълъ да изпрати дѣдо Димитъръ въ Ки-

евъ, който да улесни всички ни, като ни придружи да си идемъ въ България съ него.

Дѣдо Димитъръ бѣше човѣкъ състоятеленъ, ала азъ и Парашкева не бѣхме получили отъ нигдѣ нищо; между това началството на пансиона трѣбваше да използва случая, трѣбваше да се погрижи и ни изпрати съ дѣдо Димитъръ, та макаръ и на свои срѣдства. И голѣмо изключение се направи тогава отъ пансиона за насъ, които нѣмахме нищо свое: дадоха ни се по единъ катъ отъ новитѣ ни ученически горни дрехи и необходимото за късо врѣме бѣльо и обуца. Нѣма да описвамъ нашата мила и свидна раздѣла съ пансиона, съ всички наши възпитателки и съ ученичкитѣ, които сега напуцахме за винаги. Тя бѣше трогателна и нашата милостъ и скръбъ въ тоя случай се разбира отъ живота ни въ пансиона, донегдѣ описанъ отъ мене по-горѣ.

Николай М. Тошковъ

Пѣтувахме отъ Киевъ до Одеса сравнително спокойно, казвамъ сравнително, защото нашата неопитностъ бѣше голѣма, а и дѣдо Димитъръ безъ руския езикъ се намираше като въ небрано лозе, та въ много случаи не можахме да си помогнемъ и избѣгнемъ нѣкои неприятности, които срѣсناхме въ врѣме на пѣтуванетоъ ни. Въ бричката, напирѣмъ, бричкаджията прибави по едно врѣме нѣкаква своя стока и ние, съ своята безпомощностъ, не можахме да се освободимъ отъ притѣснението . . .

Въ Одеса, какъ и по чие разпореждане не помня, ние се озовахме въ къщата на родолюбивия нашъ съотечественикъ, тогава богатъ одески търговецъ съ Англия, калоферникъ, Николай Мироновичъ Тошковъ. Попаднахме щастливо въ едно сѣмейство, което като да бѣше центъръ за срѣци

на лични българи, идещи от България и от разни мѣста на Русия. Тукъ се срѣзнахме и запознахме съ Тодоръ Минковъ, дошълъ отъ Николаевъ въ Одеса поради свои частни интереси и нѣкои въпроси досѣжно неговата гимназия. Тукъ слушахме интереснитѣ разкази на българина, руски генералъ Кишелски, дошълъ отъ Кавказъ, гдѣто той бѣше наскоро много заслужилъ на Русия въ схваткитѣ съ кавказкитѣ племена. Отъ генералъ Кишелски азъ и до сега пазя единъ хубавъ споменъ — подарѣкъ, сѣрмено коланче съ сребърни емайлирани чопразчета и съ надпись „Кавказъ“. Срѣзнахме се и съ Тодораки Пулевъ, род. отъ Карлово, шурей на Найденъ Геровъ и добъръ одески търговецъ, който изпослѣ се завърна въ България и се помина въ Пловдивъ, слѣдъ като завѣща на карловската община карловскитѣ си имоти и съ това заслужи името карловски благодѣтель.

Не мога да помня имената на всичкитѣ българи, които на наше врѣме посѣтиха дома на Николай Мироновичъ, било за работа и приятелство, било отъ любопитство да се срѣзнатъ съ насъ, българкитѣ, възпитани и изучени въ Русия, което нѣщо бѣше тогава рѣдкостъ въ цѣла България. Помня, обаче, че между младежитѣ и ученицитѣ, които ни посѣтиха, бѣше и Христо Ботевъ. Тукъ, прочее, у Николай Мироновичъ стана първата срѣца на Ботева и Парашкева Шушулова, които, като се сприказаха, излѣзоха далечни роднини и нѣщо като свои, тъй като бащината сестра на Парашкева, баба Парашкева отъ години врѣме живѣеше въ Калоферъ въ качество на игуменка на малкия женски калугерски манастиръ, който много се посѣщаваше отъ гражданитѣ, а Ботевиятъ баща учителствуваше въ Калоферъ и сѣмейството му живѣеше при него и водѣше приятелски сношения съ баба Парашкева.

Николай Мироновичъ и жена му Елена Дмитриевна, които ни бѣха приели много радушно, ни задържаха у себе си на гости повече отъ десетъ дѣня, които прѣкарахме много приятно и споменътъ за които още е живъ въ паметта и сѣрдцето ми. У тѣхъ, най-напрѣдъ, на трапезата имаше всѣкога гости и интересни разговори, повечето досѣжно нашитѣ български работи, и ние можахме да научимъ що-годѣ нѣщо отъ настоящето на нашето отечество. А сладката рѣчь на Николай Мироновичъ и сега звучи въ ушитѣ ми съ всичкитѣ български поговорки, гатанки и анекдоти, съ които той разнообрази врѣмето ни, когато биваше свободенъ отъ работа, или когато ходѣхме на разходка съ неговия кабриолетъ, който той самъ управляваше. Заедно съ насъ веселѣше се и любезната Елена Дмитриевна, която тъй сжщо говорѣше на хубавъ български езикъ, макаръ да бѣше родена отъ рода на порусеното грѣцко сѣмейство Скарлатови. Остана ми е въ паметта, че Николай Мироновичъ обичаше много да се шегува съ еврейския говоръ на руски езикъ и

често пжти той речеше нечакано: „Кто стучить!“ и питаше: „Кто тамъ?“ и самъ отговаряше: „Ми“ — „А кто вы?“ и пжти: „Зиди!“ — „А сколько васъ?“ — „Одна зиди!“ —

Съ милото сѣмейство ходихме и въ хубавия одески театъръ, който наскоро слѣдъ това изгорѣ, и слушахме пиесата: „Хотъ шуба овечья, да душа челоуѣчья“ отъ Островскаго. Тогава на насъ, наивнитѣ пансионерки, най-голѣмото впечатление въ пиесата правѣше смѣлостта на дѣщерята — думитѣ ѣ: „Маменька; какія ты глупости говориши!“

Трѣбва да прибавя и това, че ние въ Одеса вѣнъ отъ кжци, на улицата, носѣхме свѣтскитѣ дрехи на Елена Дмитриевна, гуалетнитѣ репертуаръ на която бѣше много богата. Избирахме си, въ тоя случай, коя каквато рокля и каквато шапка пожелаеше, и се прѣмѣнувахме въ присѣдствието на Елена Дмитриевна съ много шегѣ и безкрайни смѣхове...

Когато да си трѣгнемъ, Николай Мироновичъ ни прави и голѣмо благодѣяние — заплати на парахода за насъ, тритѣ ученички, три билета по 18 рубли за въ каютата и за дѣдо Димитъръ единъ билетъ за 7 рубли за палубата. Погрижи се той прѣдварително и за нашитѣ паспорти и всички други улеснения за пжтуването ни до Цариградъ, тъй цото не стана нужда да безпокоимъ за това никого другиго. Изпратиха ни отъ Одеса: Николай Мироновичъ, жена му Елена Дмитриевна и много наши съотечественици отъ колонията — търговци и ученици, между които и Христо Ботевъ. Съ жената на Николай Мироновичъ азъ се срѣзнахъ още единъ пжтъ въ живота си, именно прѣзъ м. май 1876 год. въ врѣме на бѣжанията ни въ Русия, прѣди освободителната война. Заедно съ покойния докторъ Кирковичъ ние посѣтихме и тѣхъ и бѣхме приети съ сжщата радушностъ и любезностъ, съ която тѣ и по-рано посрѣщаха всички свои съотечественици...

За пжтуването ни отъ Одеса до Цариградъ азъ мога да кажа много малко нѣщо, защото всичкото врѣме ние страдахме отъ морската болѣсть съ всичкитѣ нейни неприятности и почти не излизахме на палубата. Помня обаче, като на сънѣ, че по едно врѣме имаше на морето голѣма буря, та всички пасажери горѣ се бѣха изплашили много. Когато заранѣта рано, рано приближихме Босфора, на нашитѣ врата въ каютата се ясно почука. Понеже ни се спѣше още, ние изпърво се поразсърдихме на капитана, а той бѣше дошълъ да ни събуди и ни обади гдѣ сме, за да излѣземъ и се полюбуваме на чудотна на свѣта — Босфора. „Грѣхота е“, каза той, „да се пропустне тоя божественъ изгледъ, и ние, капитанитѣ, считаме всѣкога за свой дългъ, когато доближимъ съ парахода до Босфора, да будимъ своитѣ пасажери!“ Вжтрѣ въ нѣколко минути ние и тритѣ не видѣхме, какъ се намѣрихме на палубата и заставахме безмълвно срѣщу омайната картина на божествения Босфоръ. За плѣнителнитѣ негови ху-

бости и всичкитѣ му природни богатства азъ се чувствувамъ слаба да кажа нѣщо, но мога да увѣря, че насладата отъ тоя изгледъ азъ и сега чувствувамъ при спомена и мисълта за него и всѣкога се радвамъ, кога ржка и въображение за силни описватъ и напомнятъ на всички ни за тоя вълшебенъ край на нашето земно кълбо — Босфорътъ!

Въ Цариградъ ни очакваше друго разнообразие и други удоволствия. Благодарение на кореспонденцията, която вуйчо ми Найдень Геровъ водѣше отъ години врѣме съ цариградския търговецъ, копривщенецъ и извѣстенъ родолюбецъ Гаврилъ Морovenовъ, насъ ни посрѣщнаха на парахода и ни отведоха — менъ и Парашкева у Гаврилъ Морovenовъ, а Антонина и дѣдо Димитъръ у Христо Тѣпчилещовъ. Гаврилъ Морovenовъ живѣше на Фенеръ съ своитѣ братовчеди Костаки и Лука Морovenови и съ братовчедка си Хариклия Морovenова, която гледаше кжщата и цѣлото имъ домакинство. Тукъ ние се чувствувахме много добрѣ благодарение на добродушното къмъ насъ отношение на Гаврилъ Морovenовъ и на неговитѣ домашни. Най-голѣмата тѣхна грижа за насъ бѣше сега — да се хранимъ добрѣ и да почиваме повече. И азъ никога нѣма да забравя сладката морска риба и каймака, съ който всѣки денъ ни гошаваха и канѣха да ядемъ повече. Понеже Гаврилъ Морovenовъ имаше съ вуйча Найдень Геровъ смѣтки, той се погрижи за насъ и да се облѣчемъ по-прилично, като ни направи по единъ катъ горни дрехи и купи нѣкои и други дребни нѣща, отъ които имаме голѣма нужда. Добъръ случай бѣше за насъ тогава да видимъ Перѣ, всичкитѣ магазини и европейски кжщи — изобило цѣлия европейски кварталъ.

Гаврилъ Морovenовъ въ Цариградъ, подобно на Николай Мироновичъ Тошковъ въ Одеса, бѣше единъ видъ пристанище и кжщата му центъръ, който се посѣщаваше отъ много българи, не само живущи въ Цариградъ, но и идещи такива въ Цариградъ отъ България или Русия. На мнозина отъ тѣхъ той е помагалъ споредъ срѣдствата си и никога никого не е върналъ безъ помощъ материална или морална. За него и другадѣ ще срѣщнете добри спомени и благодарности за добритѣ му дѣла като българинъ и като християнинъ.

На 8.XI празнувахме именния денъ на Гаврилъ Морovenовъ. Тогава се изпрѣвѣрвѣха у него много честитници отъ Цариградскитѣ българи, а тѣй сжщо и пловдивски първенци, дошли за сватбата на Теофано Искрова, сестра на Тодораки Искровъ — Кесяковъ и на Николчо Тѣпчилещовъ, синъ на стария Христо Тѣпчилещовъ. Него денъ ние се запознахме и съ д-ръ Каракановски, род. отъ Ловечъ, тогава лѣкарь въ руското посолство при графъ Игнатиева. Понеже д-ръ Каракановски идѣше отъ посолството, гдѣто вече се знаеше за насъ, че сме пристигнали въ Цариградъ, той ни разпита

съ голѣмъ интересъ за всичко, което се отнасяше до нашето шестгодишно прѣбиваване въ Левашовския пансионъ, а тѣй сжщо и за курса и програмата на Фундуклеевската гимназия. Стана дума и за нашето пѣтуване отъ Киевъ до Цариградъ, какъ и съ кого сме могли да трѣгнемъ и защо толкова сме закъснѣли. Ние му разказахме всичката си история. Д-ръ Карановски ни прѣдложи слѣдъ това, да ни заведе въ посолството и ни прѣдстави на графъ Игнатиевъ и на графинята, която тогава наскоро бѣше дошла въ Цариградъ подиръ женитбата си съ графъ Игнатиевъ. Още на другия денъ, придружени отъ д-ръ Каракановски, ние дѣйствително отидохме въ посолството. И сега си спомнямъ, какъ радушно и колко любезно ни посрѣщна особено младата графиня Игнатиева, на която, изглежда, бѣше още много мило за Русия и която като че ли виждаше въ насъ свои близки хора — свои съотечественици. Прѣкарахме у графинята 1—2 часа врѣме много приятно и се простихме съ нея, като ѝ обѣщаваше да я посѣтимъ още единъ пѣтъ, което, за жалость, не сторихме не само по причина на далечното разстояние отъ Фенеръ до Пера, но и поради служебнитѣ занятия както на д-ръ Каракановски, тѣй и на г-да Морovenови.

Съ графиня Игнатиева азъ имавъ честта и голѣмата радостъ да се срѣщна още единъ пѣтъ въ живота си. Прѣзъ 1902 год., когато графъ Игнатиевъ посѣти съ нея България, тя ни направи честь да посѣти и нашето стопанско училище „Мария Луиза“, на което азъ бѣхъ директорка. Тогава, между друго, ние си спомнихме, не безъ удоволствие, и нашата срѣща въ Цариградъ прѣзъ 1866 год.

Отъ руското посолство ние получихме: Парашкева пѣтнитѣ пари отъ Киевъ до Одринъ и азъ — пѣтнитѣ отъ Киевъ до Пловдивъ.

Въ Цариградъ, както и въ Одеса, ние прѣсгояхме не по-малко отъ десетъ деня и послѣ продължихме пѣтя си съ параходъ до Текирдагъ. Това послѣдно пѣтуване само не бѣше приятно, защото всичкото врѣме морето бѣше бурно, а и слизането отъ парахода на сухо — извънредно мъчно: пѣтницитѣ се прѣдаваха въ лодка буквално единъ по единъ и бѣха щастливи, когато кракътъ имъ стѣпнѣше на здрава почва — сушата.

Съ насъ отъ Цариградъ за Одринъ пѣтуваше съ парахода и Униатскитѣ владика — дѣдо Рафаилъ, за когото си спомнямъ съ най-голѣмо уважение. Той помагаше на изплашенитѣ пѣтници да слизатъ отъ парахода и самъ той излѣзе послѣдентъ, когато вече всичкитѣ пѣтници бѣха вѣнъ отъ опасността — на скелата...

Въ Одринъ слѣздохме съ Парашкева у брата ѝ Георги. Не бѣше весела сега срѣщата ѝ съ роднинитѣ, нѣщо повече — тя бѣше жална и печална, тѣй като майка ѝ не бѣше

вече между живитѣ, да излѣзе да я посрѣщне и ѿ се по-радва. Горката жена още прѣди шестъ години, когато отивахме въ Русия, слѣдъ като ни изпрати до Цариградъ, на връщане за Одринъ настинала по пѣтя, заболѣла и починала. За това нещастие азъ се бѣхъ научила още тогава отъ писмата на вуйча ми Найдень Геровъ. Не знаеше това, обаче, дълго врѣме Парашкева: тя бѣше слабичка и ние въ пансиона се бояхме за нейното деликатно здраве и мълчехме. По-късно, отъ писмата на роднинитѣ ѿ тя долавяше нѣщо печално и скривано отъ нея, тъй като никой пѣтъ не се споменуваше въ тѣхъ за майка ѿ. А когато тя разбра всичко, съ нея можеше да се говори по тоя въпросъ откровенно.

Заедно съ Парашкева, съ която бѣхъ прѣкарала цѣли шестъ години нераздѣлно въ тѣсна дружба и приятелство, прѣживѣхъ и азъ съ нея тежитѣ и тѣжни минути на нейната голѣма скърбъ и милость за майка ѿ.

Прѣседѣхъ въ Одринъ 3—4 дня, догдѣто Парашкева се поуспокои и посвикна съ печалията дѣйствителность у дома ѿ. Слѣдъ това трѣгнахъ за Пловдивъ сама въ бричка, и придружена отъ конника-гавазинъ, когото вуйчо Найдень бѣше изпратилъ отъ Пловдивъ да се грижи за мене изъ пѣтя и ми услужва. Въ това послѣдно пѣтуване азъ безъ малко щѣхъ да стана жертва на една случка: на едно мѣсто, когато бричкаджията слѣзе отъ бричката, не зная какъ и отъ какво, конетѣ се подплашиха и трѣгнаха да бѣгатъ безъ него, като повлѣкоха и мене стремително. Видѣхъ се безпомощна да си помогна и само викахъ отчаяно и четѣхъ „Богородице Дѣво!“ Случи се, обаче, нѣщо, което спаси живота ми: четиритѣ колела на колата се счупиха и прѣснаха, конетѣ се откачиха отъ колата съ хамута или безъ него, не помня, и азъ останахъ въ бричката като въ сандѣкъ, кацналъ низко на земята. Изгубихме тоя день много врѣме, догдѣто конетѣ се настигнаха и уловиха въ близкото село и догдѣто колелата на колата се поправиха. Прѣспахме на полето въ една турска благотворителна стая, чието назначение бѣше да служи за приютъ на случайно пострадали или закъснѣли пѣтници. Стопанитѣ на тая стая бѣха турци, но много добри хора, които утѣшаваха, ободряваха и хубаво гошаваха подобни пѣтници. Вкусния турски пилатъ и черното горчиво, но ароматично кафе азъ и днесъ още не забравямъ.

Слѣдъ хубаво прѣкараната нощъ въ благотворителната стая, на заранъта впечатлението отъ прѣживѣното вчера прѣ-междие като че ли бѣше отслабнало, особено като имаше какво друго да мисля повече. Не ми излизаше изъ ума най-на-прѣдъ Парашкева, съ която ни раздѣлиха не малко горчиви сълзи... Милата ми другарка, мислѣхъ си азъ, какъ мжно ще се примири тя сега безъ майка и дали ще живѣе щастливо съ бѣднитѣ си братя и съ снахи гъркини, като се знаеше,

какво бѣше тогава настроението на гърцитѣ спрѣмо насъ българитѣ. Тя бѣше и много далечъ отъ по-голѣмитѣ български градове, гдѣто можеше да получи веднага мѣсто за учителка, да се турне на работа и позабрави кахъритѣ. Подолѣ ще кажа тукъ, какъ най-послѣ тя се нареди и заживѣе животъ по-спокоенъ.

Въ Пловдивъ пристигнахъ благополучно. Посрѣщнаха ме най-близкитѣ ми роднини: вуйчо Найдень Геровъ, нана Найденица и дѣцата имъ Герчо и Дѣянка, а понеже тогава бѣше зимно врѣме и майка ми не можеше да дойде отъ Копривщница, то азъ останахъ и да живѣя у тѣхъ и живѣхъ чакъ до пролѣтъта. За прѣкараното това врѣме азъ мога да кажа само добро, защото всичко около мене и за мене бѣше приятно и радостно: роднинска сърдечность, хубава обстановка, добра храна, спокойствие и бащини грижи, не само за настоящето ми, но и за бждешето ми. Знае се, че тогава Найдень Геровъ бѣше въ Пловдивъ руски консулъ. И, като българинъ и голѣмъ патриотъ, той се ползуваше отъ уважението и довѣрието не само на пловдивчани, но и на всички събудени и съзнателни българи въ отечеството ни, на които и той въ всѣко едно врѣме биваше готовъ да помага главно съ своитѣ съвѣти, както въ частнитѣ, тъй и въ общественитѣ имъ работи. И може да се каже, че по онова врѣме и дълго слѣдъ това безъ неговото участие и безъ неговитѣ съвѣти почти никоя по-важна обществена българска работа не се свършваше. Това бѣше за мене благоприятно обстоятелство, догдѣто да се наредя на работа и заживѣе свой самостоятеленъ животъ.

Въ борбата съ гърцитѣ по онова врѣме, душата на която въ Пловдивъ бѣше Найдень Геровъ и пловдивскитѣ първенци, позечето копривщеници, у пловдивскитѣ българи се бѣха събудили всички добри чувства за народность и самостоятелность и тѣхнитѣ срѣдства за тая борба отъ день на день ставаха по-многобройни и по-ефикасни. Отъ тѣхъ най-дѣлесъобразни бѣха училищата, чрезъ които се влияеше не само върху пловдивскитѣ граждани-българи, но и върху населението въ всички други градове и по-голѣми села въ отечеството ни.

Историята на Пловдивското мъшко училище се знае отъ много източници, а тукъ ще кажа нѣщо за първото женско Пловдивско училище, което бѣ открито едва прѣди една година. Първата учителка на това училище бѣше Тео-пемптия Манева, родомъ, мисля, отъ Чирпанъ, която въ тая минута се бѣше оженила за грѣкомана Хаджи Кузмооглу, напустнала училището и оставила сестра си Елисавета да се занимава съ ученичкитѣ. Отъ вуйча Найдень Геровъ, който прѣди шестъ години бѣше ме изпратилъ да се уча въ Киевъ, Пловдивската община знаеше сега, че бѣхъ свършила учението си и можехъ да заема длъжността учителка въ тѣхъ-

ното училище. Така и стана: слѣдъ малка почивка, именно следъ 6. XII. 66-та год. азъ бѣхъ назначена за такава, именно

Мжчно ще мога сега, слѣдъ 60 години, да опиша точно и вѣрно, какво бѣше състоянието на това училище, защото никога не съмъ държала бѣлѣжки за него, и това, което ще кажа, ще бжде, признавамъ, приблизителна истина, останала въ паметта ми въпрѣки моята завиднопрѣстарѣла възраст.

Заварихъ въ училището доста ученички, не по-малко отъ петдесетъ. Никакви списъци за числото имъ, никаква програма за учебнитѣ имъ предмети, никакви журнали за успѣха имъ, тѣй сжщо никакви правила за дисциплина и липса дори на звѣнецъ. Ученичкитѣ по успѣха се редѣха по чинове — първи, втори и трети. На първия чинъ бѣха най-малкитѣ, които при постѣпването си въ училището захващаха учението си задължително отъ грѣцкия букваръ, а слѣдъ това вече взимаха българския. На 2-ия и 3-тия чинъ ученичкитѣ учеха българска история и други български книжки за прочитъ. Това послѣдното азъ си обяснявамъ тѣй: тия ученички, прѣди да постѣпятъ въ училището, което се бѣше отворило едва прѣди една година, учили сж частно и сж научили да четатъ и да пишатъ български още отъ дома си. Всички ученички имаха и грѣцки книжки за учение. Занимаваше се съ тѣхъ учителката Елисава, която, като пловдивска ученичка, знаеше грѣцки по-добрѣ, отколкото български и която трѣбва и да обичаше грѣцкия езикъ повече отъ българския, тѣй като грѣцкиятъ езикъ бѣше говоримиятъ езикъ на цѣлото ѣ семейство. Ученичкитѣ не бѣха сгруппирани една съ друга въ уроцитѣ — почти всѣка отъ тѣхъ имаше своя урокъ и се испитваше поотдѣлно. Знанията на ученичкитѣ бѣха повечето несъзнателни, машинални. Учителката Елисава прѣдаваше на ученичкитѣ и ржкодѣлие — тя работѣше прѣкрасно. Азъ и сега помня добрѣ, какво бѣше, при тая неуредица, моето негодувание и главно по въпроса за грѣцкия букваръ. Виждаше ми се безсмислено, ако всичко това трѣбва да продължи тѣй. Прѣдстоеше ми, прочее, да се опѣлча срѣщу грѣцкия букваръ и заработя за неговото изхвърляне отъ училището. Моето мнѣние и намѣрението ми въ тоя случай отначало шокираше и това бѣше твърдѣ естествено: по онова време, въпрѣки това, че черковниятъ ни въпросъ се бѣше поделѣл и се развиваше за насъ благоприятно, градътъ Пловдивъ си бѣше още цѣлѣ погръченъ. Българскиятъ езикъ се тачеше и говорѣше само въ Мараша, въ Каршиака и между слагинитѣ, а въ самия градъ рѣдко имаше семейство, гдѣто да се говори семейно на родния български езикъ. Говорѣха въ града български само мжжетѣ-българи помежду си, а женитѣ имъ почти всичкитѣ говорѣха грѣцки. Не се правѣше изключение дори и въ семействата на най-виднитѣ родолюбци-българи и то копривщенци. За примѣръ нека спомена тукъ и имена. Въ

тове врѣме, когато шурѣятъ на видния, може би най-видния, родолюбецъ въ Пловдивъ, копривщенецъ Цоко Каблешковъ, Атанасаки Стояновичъ работѣше по черковния ни въпросъ въ Цариградъ и кореспондираше всѣка седмица съ Пловдивската община и съ Найдень Геровъ, сестра му, кокона Фроса Каблешкова, говорѣше съ дѣцата у дома си по грѣцки. Така бѣше и съ родолюбивитѣ копрившени: Христо Аврадалиевъ, Тодораки Искровъ-Кесяковъ, Костаки Нешовъ, Иванъ Душковъ, Минчо Чохаджиевъ и др. И малко, много малко бѣха изключенията — семейства, въ които домашно да се говори по български. Отъ тѣхъ нека спомена семействата на Якимъ Груевъ, на Найдень Геровъ, на чорбаджи Салчовица и на д-ръ Рашко Петровъ. Спорътъ за грѣцкия букваръ се прѣнесе врѣменно и въ семействата и трая той, до гдѣто правото, съзнанието за доброто на нашия народъ възтържестаува. Разбира се, не се мина съвсѣмъ гладко и дори безъ неприятности, особено между мене и женското общество. Тогава едни намираха, че азъ одобрявамъ и поддържамъ тая мѣрка — изхвърлянето на грѣцкия езикъ отъ Пловдивското дѣвич. училище, защото сама не зная ни буква по грѣцки, други виждаха въ мене човѣкъ капризенъ и съ упоритъ характеръ. И най-послѣ всички се примириха съ мисълта, че не е необходимо за въ бждеще: Пловдивскитѣ български момичета да си губятъ врѣмето и учатъ въ училището грѣцкия езикъ, догдѣто бацитѣ имъ тѣй прѣдано работѣха по черковния ни въпросъ за въ полза на потѣпканата наша народност, особено въ Пловдивъ. И въ края още на първата година отъ моето учителствование въ Пловдивското дѣвич. училище, освѣнъ че по подражание и примѣра на мжжкото училище, се турна редъ, дисциплина и програма, но и отъ грѣцкия езикъ не остана слѣда въ училището. Остана само да се помни, че български дѣца, не само въ Пловдивъ, но и другугадѣ, въ други български градове, сж се просвѣщавали слѣпо на езика на нашитѣ вѣковни врагове — гърцитѣ и че сладкиятъ нашъ български езикъ е билъ газенъ и прѣзиранъ дълго врѣме не само отъ гърцитѣ, но и отъ самитѣ наши съотечественици . . .

Нека изпълня тукъ и обѣщанието си, което дадохъ погорѣ относително П. Шушулова.

Въ началото на пролѣтътъ 1867 год. майка ми дойде въ Пловдивъ и, съгласно условията ми съ Пловдивската община, азъ се прѣмѣстихъ отъ вуйчови Найденови и отидохъ да живѣя съ нея въ дѣвическото училище, гдѣто имахъ на разположение една малка по-височка стая и една въ сутерена, тѣй като останалото помѣщение за учителки, състояще се и то отъ двѣ подобни стаи, бѣше заето отъ Елисава, баща ѣ, майка ѣ, двамата ѣ братя и едно сестриче. Малко по-късно отъ писмата на Парашкева Шушулова. съ която во-

дѣхъ редовно приятелска кореспонденция, разбрахъ, че тя се много притѣснява въ Одринъ, гдѣто нѣма никаква работа и затова азъ я поканихъ да дойде въ Пловдивъ. Тя дойде и прѣседѣ у мене единъ цѣлъ мѣсець, прѣзъ което врѣме често гостуваше и у братовчедѣ си, видния търговецъ Иванъ Душковъ и жена му Елена Душкова, съ която още и днесъ ние понѣкога се срѣщаме и си приказваме, не безъ удоволствие, за тогавашнитѣ наши срѣщи и за улѣтѣлитѣ безвъзвратно наши млади години и щастливи дни. И когато Парашкева гостуваше у мене, случи се, Калоферската община да има нужда отъ учителка за дѣвическото си училище, та делегация отъ Калоферски първенци, между които азъ съмъ запомнила само Тино Пиронковъ, дойде въ Пловдивъ и поиска съвѣти отъ вуйча Найдена Геровъ. Тогава вуйчо Найдентъ веднага имъ прѣпоръчѣ за учителка Парашкева, при това той я и услови съ тѣхъ у дома си, а тѣй сжщо той и нагоди, тя да замине незабавно съ сжщитѣ тия калоферски първенци-делегати. Въ Калоферъ Парашкева се настани да живѣе въ монастира у леля си Парашкева и заживѣ тя тамъ при много благоприятни обстоятелства, тѣй щото за късо врѣме нейното слабо здраве се поправило и тя като чели по-порасла още и се разхубавила повече. Прѣзъ лѣтото 1863 год. азъ се срѣснахъ съ Парашкева на Хисарскитѣ бани. Тукъ, при многото възпоминания за нашето общо съ нея минало въ Киевъ, приказвахме си на дълго и широко и за нашето интересно настояще. Отъ Парашкева тогава научихъ и за Христо Ботевъ, че въ врѣме на учителствуването си въ Калоферъ, той много често посѣщавалъ монастира на баба Парашкева, носилъ книги за прочитъ на Парашкева, прѣкарвалъ повече врѣме съ нея, пѣялъ съ нея пѣсни народни и бунтовнически и изобщо прѣживѣвалъ съ нея не малко часове отъ своята ранна младостъ. А когато Парашкева направила изпитание на ученичкитѣ си въ присѣтствието на общината, то нѣкои отъ първенцитѣ забѣлѣжили на Ботева, да не гледа толкова на учителката, на което той отвърналъ съ думитѣ: „Не ми сте кехая на очитѣ!“ Въ Пловдивъ получихъ отъ Парашкева писмо и при писмото едно стихотворение, подарено или посветено ней отъ Ботева. Това стихотворение азъ, за жалость, съмъ изгубила заедно съ други мои нѣща при бѣжанията ни въ Русия прѣди освободителната война и не мога да кажа точно, кое бѣше то. За взаимнитѣ отношения на Ботева и Парашкева Шушулова ще кажа, четѣ сж били мили, много мили, но до толкова интимни, доколкото това допушаше врѣмето и сферата, въ която се живѣеше тогава. Всѣки отъ насъ може да си прѣдстави, че въ Калоферъ Христо Ботевъ не е намиралъ по-голѣмо удоволствие отъ това, което той прѣживѣвалъ въ обществото на Парашкева, най-напрѣдъ по простата причина, че тогава въ Калоферъ не е имало равна по развитие на Парашкева дѣвојка, която да заинтересува поети-

ческата му душа и му достави по-голѣмо удоволствие отъ срѣщата му съ Парашкева. Обаче, за близость голѣма и усамотени съ нея разходки и дума не може да става. Срѣшитѣ имъ сж били всѣкога въ монастира и най-много вѣнъ отъ града въ обществото на гуляющитѣ калоферски граждани и тѣхнитѣ невиненъ романъ се е водилъ единствено въ Калоферъ, тѣй като до женитбата си съ Лазаръ Тюлевъ Парашкева не е учителствувала, нито живѣла другадѣ-ниждѣ освѣнъ въ Ка-

Парашкева Шушулова

лоферъ. Това послѣдното прибавямъ тукъ за улеснение на Ботевитѣ биографи да не се лугатъ и дирятъ негови срѣщи съ Парашкева, освѣнъ въ Калоферския монастиръ на баба Парашкева и въ общественитѣ разходки на калоферскитѣ граждани въ Калоферъ*.)

*) Разказитѣ на Захарий Стояновъ за срѣщата на П. Ш. въ Одеса съ Хр. Ботевъ (скандалиста) почиватъ сигурно на невѣрни свѣдѣния, дадени на биографа.

Съ Парашкева Шушулова азъ се срѣзнахъ въ Калоферъ слѣдъ женитбата ѝ съ Лазаръ Тюлевъ. Тогава тя имаше и малко дѣте въ люлка. Здравето ѝ не бѣше въ такъ видно положение, а и отъ живота тя не ми се хвалѣше: не бѣше тя подготвена да гледа кжца и да носи на дѣската съ хлѣбъ, както това правѣха най-първитѣ дѣвойки въ Калоферъ, а това много накрѣняваше добритѣ отношения между снаха и свекърва.

Въ врѣме на окупацията, когато азъ бѣхъ главна учителка въ Пловдивското дѣвическо училище, Парашкева по-сѣти Пловдивъ. Тя тогава бѣше слаба и въ живота пострадала: малкото ѝ момченце Иванчо бѣше се поминало.

Парашкева желаше да се нареди за учителка въ Пловдивското дѣвическо училище, но това не можа да стане, тъй като персональтъ бѣше вече нареденъ.

Парашкева Шушулова почина наскоро подиръ това отъ една епидемия въ Карлово на ржцѣтъ на моята покойна майка, която живѣеше тамъ при брата ми, Атанасъ Гуговъ, тогава учителъ въ сѣщия градъ.

ПЪРВОТО МИ УЧИТЕЛСТВУВАНЕ ВЪ ПЛОВДИВЪ*)

Първото българско епархиално женско училище въ Пловдивъ носѣше името „Благовѣщение“ и празнуваше патронния си празникъ на 25 мартъ. То бѣ отворено прѣзъ 1866 год. Въ края на тая година, именно прѣзъ м. декември, азъ бѣхъ назначена въ него за главна учителка. Въ какво състояние заварихъ тогава училището, азъ съмъ изложила въ в. „Миръ,“ бр. 7836 отъ 13 августъ 26-та год. и мисля да не повтарямъ това тукъ. Макаръ при липса на каквито и да било записки за онова врѣме, азъ ще си припомня, до колкото моята старческа паметъ ми дойде на помощъ, и ще поговоря за моето врѣме — врѣмето на моето първо учителствование въ Пловдивъ, което врѣме, макаръ и малко, все може тукъ-тамъ да има интересъ за тия, които обичатъ и трѣбва да обичатъ и тачатъ епохата — прѣдшественникъ на сегашната наша дѣйствителность.

Първото ми учителствование въ Пловдивъ е траяло отъ мѣсець декември 66-та година само до м. май 1868-та год. Тогава за помощница имахъ учителката Елисавета Манева (гъркоманка). За това врѣме между многото прѣживени мъчнотии, неизбѣжни при всѣко едно сериозно начинание, азъ имамъ и добри, неизгладими спомени.

Не бѣше по моя вина, гдѣто напуснахъ единъ день училището неочаквано, дори демонстративно, прѣди още да се е свършила учебната година. Виновата бѣхъ, може би, въ тоя случай само, защото бѣхъ слаба и не можехъ да понасямъ търпеливо и безъ врѣда на здравето ми голѣмитѣ несподобни, при които живѣехъ въ училището. Подробноститѣ, обаче, по тоя въпросъ не сж интересни и азъ ги прѣмълчавамъ. Стига да кажа само това, че тѣ бѣха квартирни въпроси, които сладости не сж чужди на хората, особено пъкъ на нашитѣ сегашни съврѣменници. При това, не бихъ желала да споменувамъ имена и постѣпки на лица, на които съмъ запомнила, може би, повече доброто. Хубавото пъкъ отъ онова врѣме не бѣше малко. Който българинъ е работилъ на млади години за общо благо и събуждане на народа си въ оная да не казвамъ съвсѣмъ тъмни, но все пакъ трудни и почти робски врѣмена, той знае или може да си прѣдстави, какво щастие е било да взимашъ участие въ общото историческо движение за българската просвѣта и духовна черковна не-

*) Печатано въ „Миръ,“ бр. 7917. 1926 год.

зависимост между 60-70-те години. Та и мене ме кръпеше съзнанието и гордостта, че съм учителка на народа си и съм способна да допринеса, между друго, що-годи нещо и въ трудната борба, която се водеше тогава особено въ гърчения Пловдивъ, срѣщу гърците, наши върли неприятели, дебнещи непрѣстанно моменти, за да ни пакостятъ при всѣки годенъ случай. Радваше ме успѣхътъ на ученичките, които се надпрѣварваха, коя по-напрѣдъ и по-хубаво да си каже урока, за да видя, че ме е разбрала и е научила нещо съзнателно. Въ началото на учителствването ми прѣзъ горѣказаня срокъ важно бѣше това: да се тури редъ и дисциплина въ училището и подходяща програма, която да не е много далечъ отъ програмата на мжжкото училище до третъ класа. А това постепенно се нареди и работата тръгна. И мога да кажа, че най-голѣма помощъ въ това отношение допринесоха самитѣ ученички, които съ радостъ и голѣма редовностъ посѣщаваха училището и учеха всѣкога уроцитѣ си добрѣ. Родителитѣ пъкъ отъ друга страна, макаръ че не взимаха непосредно участие въ наредбата на училището, свидѣтелстваваха на всѣка стѣпка своята почитъ къмъ това, което се вършеше въ училището за тѣхнитѣ дѣца. А това бѣше за мене голѣмо насърчение, за да мога по-спокойно да гледамъ наоколо всички мжноти и несвършенства, които не липсваха при даденитѣ обстоятелства. Скъпа бѣше тогава за мене и помощта на вуйчо ми Найдень Геровъ, който, като виждаше стѣсненото ми положение въ училището и недостатъчното помѣщение за по-спокойна работа, често ми повтаряше: „Търпи и надѣй се, защото работитѣ нѣма да останатъ въ това положение — нашиятъ роднина, дѣдо протосингелъ (Кирилъ Нектариевъ) отъ Карлово ще завѣщае на училището една значителна сума и тогава много работи въ него ще се поправятъ.“ И наистина, той, дѣдо протосингелъ, подъ влиянието и съвѣтитѣ на Найдень Геровъ, който, между друго казано, бѣ споредъ жена си и неговъ наследникъ, жертвува на мое врѣме за въ полза на 1-вото българско женско училище въ Пловдивъ, ако помня добрѣ, 5000 рубли, която сума Найдень Геровъ, при отиването си въ Русия, вложи въ държавната банка въ Петербургъ.

Общината, която се грижеше за училището и го посѣщаваше отъ врѣме на врѣме, се състоеше отъ слѣдующитѣ лица: Челеби Георгаки Стояновичъ Чалжоглу, Цоко Каблешковъ, братя Христо и Стефанъ Гешови, Тодораки Искровъ-Кесяковъ, Костадинчо Нешовъ, касиеринътъ хаджи Костадинъ Стоевъ, Василиаки Хаджи Милковъ, Д-ръ Рашко Петровъ и задъ тѣхъ по-второстепенни лица, като добритѣ търговци: Иванъ Душковъ, Минчо Чохаджиевъ, Малѣви, Костаки Пѣевъ, Симеонъ Груевъ и пр. Съ общината азъ отначалото се съобщавахъ за училищнитѣ работи чрѣзъ посредството на Найдень Геровъ, когато тѣ често посѣщаваха и

почти засѣдаваха у него, за да се разговарятъ по работитѣ главно на черковния ни въпросъ. У Найдень Геровъ всѣкога се четѣха писмата на Георгаки Вълковичъ отъ Цариградъ, които донасяше братъ му Николаки Чалики, тогава терджуманинъ на Найдень Геровъ и писмата на Атанасаки Стояновичъ, който кореспондираше съ Найдень Геровъ и съ общината — все по черковния въпросъ. Тукъ, у Найдень Геровъ, пловдивскитѣ родолюбиви първенци научаваха отъ казанитѣ писма, какво мисли за насъ Саидъ Паша и какво казва Али Паша, въобщо, какъ стои нашиятъ черковенъ въпросъ. А ние съ нана ми Найденица, сѣднали на чекмата, слѣдѣхме и слушахме съ голѣмо внимание интереснитѣ писма и разговори и, може би, азъ още отъ тогава съмъ обикнала мжжкитѣ разговори, които и до денъ днешенъ прѣдпочитамъ, когато тѣ сж интересни и полезни. . .

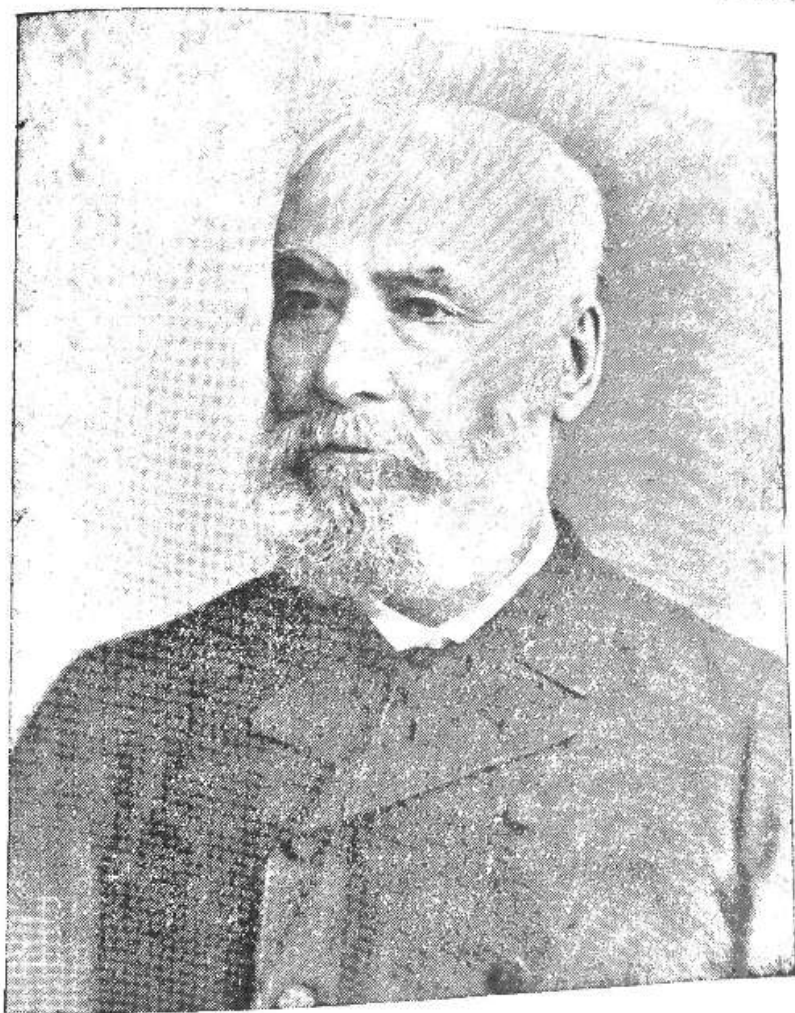
Прѣзъ учебната година на моето първо учителствование въ Пловдивъ забѣлѣжителни и тържествени за училището ни и за мене дни бѣха слѣдующитѣ: 25-ти мартъ, когато празнувахме патронния празникъ на училището — празника на Благовѣщение, 11-и май — денътъ на св. св. равноапостоли Кирила и Методия и публичниятъ изпитъ въ края на годината прѣзъ м. юли. Благовѣщение празнувахме много тържествено, съ молебствие и благословии отъ духовенството, съ пѣсни училищни и за здравето на султана отъ ученичките и съ много цвѣтя и вѣнци, които красѣха иконата „Благовѣщение“, всички врати и входа на училището. На тържеството присѣтстваваха: Пловдивската българска община, родителитѣ на ученичките, много граждани и граждани и всички ученички. Голѣмъ тържественъ и радостенъ за всички учащи и учащи се бѣше особено народниятъ ни празникъ на св. св. Кирилъ и Методий, празнуванъ въ Пловдивското прѣдмѣстие „Мараша“. Още отъ вечерта училището си украсихме съ много цвѣтя и вѣнци, а на самия денъ, слѣдъ Божествената литургия заранята въ черквата „Св. Богородица“, се озовахме слѣдъ обѣдъ на опрѣдѣленото мѣсто, гдѣто празнуваше цѣлиятъ български свѣтъ отъ Пловдивъ. Нѣма никога да забравя, съ каква радостъ и съ какъвъ ентузизма азъ вземъ дѣцата-ученички пѣха училищни и народни пѣсни и играеха на разни игри, а голѣмитѣ, радостни и горди, люш-каха хубавото българско хоро до умора при най-щастливо настроение и напукъ на гърци и гъркини-гъркоманки, които отъ омраза къмъ българитѣ, работѣха тоя денъ по праговетѣ на кѣшитѣ си и около послѣднитѣ, коя съ дантела въ рѣцѣтъ, коя съ хурка, коя съ чекръкъ. . . Въ края на мѣс. юли направихме единъ малъкъ публиченъ изпитъ, на който ученичките можаха да ме отсрамятъ главно съ своитѣ съзнателни отговори. И тоя денъ училището ни бѣше украсено съ цвѣтя и вѣнци. Трѣбва тукъ да прибавя и това, че, както на Благовѣщение, тѣй и сега, като главна учителка азъ

бѣхъ дѣлна да кажа прѣдъ публиката слово — нѣщо отъ живота на училището. И вспоминамъ си като днесъ, че и тогава, както и сега, азъ нѣмахъ хубавия даръ за ораторство, нѣмахъ нуждната смѣлостъ и хладнокървие, затова, както на Благовѣщение, тъй и на публичния изпитъ прѣдъ събранието азъ съ страхъ и трепетъ изпълнихъ тая моя учителска дѣлностъ.

Прѣзъ течение на сжщата година училището ни се посѣщаваше сегисъ-тогисъ отъ родолюбиви и любознатели хора, дошли отъ разни мѣста на отечеството ни. Ще спомена тукъ само нѣкои отъ тѣхъ, като софийския родолюбець Димитъръ Трайковичъ, който обичаше и да присѣтствува въ класа въ врѣме на прѣдаването ми урока на ученичкитѣ въ панагюрския книжовникъ Василий Чолаковъ. Послѣдниятъ обикаляше и мжжкото училище, на което главень учителъ бѣше тогава Якимъ Груевъ. И когато дойдѣше отъ тамъ, той, на шега или наистина, все ми казваше, че главниятъ учителъ на мжжкото училище го изпращалъ съ думитѣ: „Хайде, ние си имаме сега уроци, а ти иди на женското училище — тамъ учителката е голѣма работа и ходи у консула!“ На какво се дѣлжеше това отношение на Якимъ Груевъ къмъ мене, азъ не разбирахъ и — не разбрахъ. . . Мѣлвѣше се тогава, че Якимъ Груевъ, който бѣше ученикъ на Найдень Геровъ, използвалъ повече запискитѣ на своя учителъ за своята първа българска граматика. Правото е, обаче, да кажа тукъ, че тоя въпросъ бѣше всѣкога много неприятенъ на Найдень Геровъ и че той не даваше да се говори по него въ такава форма — може да не бѣше той съгласенъ съ хорската мѣлва. Освѣнъ Якимъ Груевъ въ мжжкото училище учителствуваше тогава и Богданъ Горановъ, който много нарѣдко, но посѣщаваше училището ни. Богданъ Горановъ се бѣше завърналъ въ България отъ Прага 2-3 мѣсеца, прѣди да се завърна азъ отъ Русия. Той бѣше близъкъ роднина на Найдень Геровъ — братовчедъ на жена му Мария Пулиева отъ Карлово и затова той на първо врѣме бѣ прѣкаралъ като мене 1-2 мѣсеца на гости у Найдень Геровъ. А когато да се назначи за учителъ въ Пловдивското мжжко училище, спогодбата между общината и него бѣ станала пакъ у Найдень Геровъ. Съ Богдана Горановъ азъ се срѣщахъ често и у Найдень Геровъ, но не обичахъ тия срѣщи, защото той, като бѣше веселъ и шеговитъ, често използваше моята институтска наивност. Идѣше ми, напримеръ, да потъна въ земята, когато той рече: „Е, г-жа Радке, хайде сега да се смѣтнемъ и видимъ на колко пояса сме ние съ Васъ!“ Спознавамъ си, че Богданъ Горановъ пишеше отъ врѣме на врѣме статии за френ. въ Цариградъ въ вѣстници, най-често за Courrier d'Orient. Понѣкога той пращаше и менѣ да прочета статиитѣ, а тъй сжщо и да подписвамъ вмѣсто него името му подъ статиитѣ. За посрѣд-

никъ въ тоя случай между мене и Богданъ Горановъ служеше младиятъ момъкъ Константинъ Поменовъ, който живеше въ училището и прислужваше на Богданъ Горановъ и който изпослѣ съ трудъ и постоянство стигна до високото стѣпало — да бжде въ България министъръ на правосъдието.

Казала съмъ го и другадѣ, но нека ми бжде простено да повтора и тукъ това, че Найдень Геровъ участвуваше почти въ всичкитѣ обществени работи на българитѣ въобще и особено въ тия на пловдивчани, съ които работѣше неуморно за народа ни и прѣживѣваше всичкитѣ перипетии на

Найдень Геровъ

тогавашния български животъ. А това озлобяваше много гърцитѣ и тѣ употрѣбяха, съ гърцка хитрость, всички непростени срѣдства, само за да му напакостятъ и го махнатъ отъ Пловдивъ. Въ Цариградъ, напимѣрь, тѣ рапортираха, че положението на Герова въ Пловдивъ е много лошо, че той е мразенъ дори и отъ своитѣ сънародници и други такива, та е добръ да му се помогне, като се прѣмѣсти той другадѣ. И дѣйствително, Руското посолство съжалева Ге-

рова и му прѣдлага постъ съ повишение — консулъ въ Солунъ. Геровъ, обаче, отказва да напусне Пловдивъ, защото той повече цѣни и милѣе за по-скромния си постъ въ тоя градъ, който бѣше главенъ и най-удобенъ центъръ въ тоя бота по събужданието на народа ни и постижението за раковната ни независимост. И Геровъ опровергаваше гърцитѣ доноси съ много доказателства, между които и слѣдующитѣ: Въ неговия домъ и съ неговитѣ съвѣти Пловдивската българска община условва учители и учителки за своитѣ училища, а въ дадения моментъ главната учителка на българското женско училище дори и живѣе у него. И Геровъ си остана за дълго врѣме, до края, само вице-консулъ въ Пловдивъ, до гдѣто се постигнаха народнитѣ ни идеали, за които той живѣе и работи до самата си смъртъ.

Споменитѣ за врѣмето на първото ми учителствуване въ Пловдивъ идатъ едно по друго, и азъ се виждамъ въ салона на мжжкото училище — на изпитъ. Ученицитѣ сж раздѣлени между учителитѣ на групи. Стои и прѣдъ мене една група на чело съ малкия 12—13 годишенъ Костаки Стоиловъ, синъ на Копривщенска майка отъ Морозенови и на Стоила Захаралията. Костаки стои радостенъ и съ почитъ до набожность и държи въ ржцѣтѣ си голѣмъ листъ, който прѣдава почитателно на мене. Разгрѣщамъ листа и чета — дълго и хубаво стихотворение на френски езикъ бѣше това. Стоиловъ кротко и безъ стѣснение декламира на изуствъ добръ изученото отъ него и хубаво прѣписано това стихотворение, а азъ остаямъ смаяна и възхитена отъ неговия успѣхъ и спокойствието му и гледамъ, дълго гледамъ съ умиление неговитѣ изразителни очи, пълни съ чувство и надежда да похваля неговото прилежание. Нали и до последнитѣ дни на живота си тоя малъкъ Костаки, станалъ изпослѣ първъ държавенъ мжжъ на България и първъ съвѣтникъ на държавния ни глава, не прѣстаяше да работи неуморно за себе си, за милата родина и — за примѣръ на потомството. На другия день пакъ изпитъ — по геометрия. Изпитва учителтъ по прѣдмета. Намѣсвамъ се и азъ и питамъ малкия ученикъ, изправенъ прѣдъ черната дѣска: кои линии образуватъ 4 прави жгла? Ученикътъ отговаря на въпроса и чертае, а задъ мене ученикъ-слушател отъ по-горнитѣ класове, 17—18 годишниятъ Илия Бѣлковски скача отъ мѣстото си и се изправя колкото му бой държи, да види и чуе, какъ учителка пита и изпитва ученикъ — нѣщо, което до сега не бѣ се видѣло...

Ако помня добръ, тогава — въ врѣме на първото ми учителствуване въ Пловдивъ, въ салона на мжжкото училище се даде и първото прѣдставление на „Геновева“. Артиститѣ въ случая бѣха: Иванъ Ев. Гешовъ въ ролята на графа, Ив. Ст. Гешовъ въ ролята на графинята, Илия Калевъ въ ролята на Голосъ и малкиятъ Богданчо Калчевъ въ ролята на

малкия графъ — дѣтето. Играта, пѣснитѣ, дѣтето — графъ и пещерата оставиха слѣди въ душитѣ на всички ни и пѣсенята „Зигфриде граде“ дълго, дълго врѣме не прѣстаяше да се пѣе въ всѣка кжща и приятно да вълнува всѣко българско сърдце...

Имахме сегисъ-тогисъ въ кжщитѣ на пловдивскитѣ първенци и общинари и вечеринки. Тамъ господата прѣкарваха врѣмето повечето въ разговори помежду си и въ пушене на цигари, а госпожитѣ, пардонъ, коконитѣ, защото тогава тѣ още се коконясваха, играеха на карти — кончина, скамбилъ, 31 и 11. Играта на карти се прѣкъсваше само съ пѣсни староврѣмски и — бунтовнически. Пѣеше най-често и най-хубаво сестрата на Георгаки Вѣлковичъ, Теофано Павлитова. Слушахме я съ трепетъ и благоговѣние всички, и мжже, и жени. И когато тя пѣеше, човѣкъ можеше да се загледа и захласне въ нейнитѣ чудно хубави и изразителни очи и да чувствуваше и повече обича и милото старо врѣме, и тжжното настояще съ голѣмитѣ надежди и желаниа за по-щастливо народно бждеще. Понѣкога и малки дѣчица разнообразѣха вечеринкитѣ съ своитѣ малки гласета и дѣтински игри. И тогава веселбата ставаше обща и по-голѣма, а картината — по-хубава. Наредъ съ малкитѣ Анка Ст. Гешова, Анка Нешова и други пепелчуци, на колелото за игра се хващаха всички безъ изключение, дори и стариятъ дѣдо Христо Гешовъ, който наредъ съ всички ни играеше на тура и на котка и мишка и пазѣше старателно котката, да не улови мишката.

Мили, щастливи и вѣчни мои спомени!

ВТОРОТО МИ УЧИТЕЛСТВУВАНЕ ВЪ ПЛОВДИВЪ.*)

Когато прѣзъ м. май 1868 г. напуснахъ волею-неволею Пловдивското училище, азъ останахъ да живѣя у вуйка ми Найдень Геровъ като частна учителка на малкия му синъ Герчо и на братовчедка имъ отъ Карлово Мария Пулева, покойната М. Ив. Ев. Гешова, и това трая до м. септември 1859 год. Моитѣ новн ученици бѣха много мили и прилежни, особено Герчо обичаше да му чета по цѣль день, а книги за неговата възраст не липсваха — това бѣше приятната и постоянна грижа на баща му. При добра обстановка и роднинска срѣда, при добри условия за живота, за което азъ въ училището не можехъ и да помисля, трѣбваше сега да бжда и благодарна, и щастлива, но азъ това не всѣкога чувствувахъ, защото мисль и тжга, тжга непоносима, често ме хващаше. Виждаше ми се и неестествено, и недостойно — азъ, която години врѣме се готвѣхъ и мечтаехъ да бжда на родна учителка, сега да съмъ ограничена въ една стая съ единъ само ученикъ и една ученичка. И тая мисль, и тая тжга се изроди въ мене като боленъ въпросъ, който влияеше особено на външния ми животъ — като че ли бѣше ми кривъ цѣлиятъ свѣтъ, та избѣгвахъ, колкото можехъ, всички стиги и срѣци и на обикновенитѣ вечеринки никакъ не се яввахъ. Тжгата ми не остана незабѣлѣзана и въ съмейството, та вуйка ми Геровъ често пжти опитваше да влияе на мене съ думитѣ: „Азъ и да искахъ да те задържа у себе си още отъ началото, когато си дойде ти отъ Русия, не направихъ това, защото щѣше да бжде въ ущърбъ на училището, а сега съмъ благодаренъ, че стана тъй и — че стана не по моя вина“. Но кое нѣщо на тоя свѣтъ нѣма своя край, та да не дойде той и на моята тжга? Съвпадения и случки въ живота на човѣка всѣкакви. По онова врѣме турското правителство бѣше рекло да погали българската рая. По-рано челеби Георгаки Стояновичъ Чалооглу, най-видниятъ членъ на българската пловдивска община и най-гольмиятъ патриотъ, бѣше повиканъ въ Цариградъ за членъ на държавния съвѣтъ, а сега лични българи, между които Якимъ Груевъ и Драганъ Цанковъ, се назначиха за моавини, помощници на мютесарифитѣ — Якимъ Груевъ се назначи при Пловдивския мютесарифинъ и Драганъ Цанковъ при Русенския. По тоя случай Драганъ Цанковъ, на пжтъ за Цари-

*) Печатано въ „Миръ“, бр. 7949, 26-та год.

градъ, прѣстоя малко врѣме и въ Пловдивъ. Случи се тогава да има у Тодораки Искровъ — Кесяковъ съмеенъ праздникъ и голѣма вечеринка, на която бѣ поканенъ и Драганъ Цанковъ — нѣщо, за което се научиха веднага всички. За Др. Цанковъ по онова врѣме, както и за всички наши по-необикновени хора тогава, се говорѣше въ обществото много и той интересуваше хората. А понеже заинтересува той и мене не малко, азъ рѣшихъ да отида тоя пжтъ съ съмейството Герови на вечеринката у Тодораки Искровъ и да видя и чуя по-отблизу интересния човѣкъ, Драганъ Цанковъ. На вечеринката имаше много свѣтъ, голѣмо въодушевление и пѣсни народни и бунтовнически. Самиятъ Цанковъ седѣше важно на миндеря и разговаряше ту съ Найдень Герова, ту съ одного или другиго отъ пловдивскитѣ по-стари първи хора, които го доближаваха и слушаха съ интересъ. Веселбата на вечеринката стигна по едно врѣме своя върхъ и, слѣдъ бунтовническитѣ пѣсни, въ присжтствието на турскитѣ чиновници, Якимъ Груевъ и Драганъ Цанковъ и на руския консулъ Найдень Геровъ, множеството отъ гоститѣ, въодушевени, захвърляха съ пѣсни и провиквания шапкитѣ си нагорѣ. Между смѣлитѣ гости, обаче, се намѣриха нѣкои по-малодушни и по-страшливи, които се пострѣснаха отъ присжтствието на Цанкова, за когото въ обществото се изказваха по нѣкой пжтъ подозрѣния, като за турски чиновникъ (нали и тогава не бѣше безъ партии и безъ злоязичие?) и тѣ залочнаха да напуцатъ събранието по-рано отъ обикновеното.

Поведе ги Як. Груевъ. Най-сетнѣ дойде редъ за всички ни и ние се разотидохме, всѣки съ своето лично впечатление отъ вечеринката. Цанковъ замъна наскоро за Цариградъ и споменътъ за него, както и за случая на вечеринката у Тодораки Искровъ, се мина и заборава като всѣко чудо — за три дни. Мина се слѣдъ това доста врѣме и азъ единъ день получихъ неочаквано стъ русенскитѣ граждани една много любезна покана — да отида въ Русе за главна учителка на тѣхното женско училище. А понеже тогава не познавахъ никого отъ Русе, азъ си позволихъ да мисля, че поканата до мене е направена подъ влиянието и съвѣтитѣ на Др. Цанковъ, на когото въ душата си бѣхъ много благодарна за това. Азъ бѣхъ готова да отида въ Русе, тъй като все още тжгувахъ и жалѣхъ, че не съмъ народна учителка, обаче тукъ се намѣси честолюбието на пловдивската община и нежеланието на вуйка ми да ме пусне въ далеченъ градъ, помогна тъй сжщо и моето честолюбие — да се върна на старото си мѣсто, и азъ пакъ се озовахъ за главна учителка на пловдивското женско училище, въ което, обаче, постжпихъ сега при по-добри условия и удовлетворена въ моитѣ пораншни справедливи искания: училищното помѣщение сега бѣше по-свободно за работа и животътъ ми въ него спокоенъ. Тогава полека-лека се нареди въ него и по-голѣмъ персоналъ и по-широка програма.

Прѣзъ второто ми учителствуване въ Пловдивъ, което трая наредъ четири години: отъ септември 1869 година до септември 1873 година, азъ имахъ за колеги: учителя Спасъ Зафировъ, мисля, родомъ отъ Пещѣра, Анастасия Спаса отъ Цариградъ и Поликсения Малѣва отъ Пловдивъ. Узунова тата ни въ училището бѣше раздѣлена тъй: Зафировъ прѣ-подаваше Законъ-Божий, аритметика и отчасти български езикъ, Анастасия Узунова имаше за прѣдмети фр. езикъ и ржкодѣлие, Поликсения Малѣва учеше най-малкитѣ дѣца и азъ имахъ български езикъ, история всеобща и българска и землеописание. Живѣхме съ колежитѣ си всѣкога дружно и бѣхме редовни въ работата си. А числото на ученичкитѣ растѣше все по-голѣмо и по-голѣмо. Имаше между ученичкитѣ нѣкои и по-голѣмички, а тъй сжщо имаше ученички отъ Панагюрище, Пазарджикъ, Карлово, Копривщица и отъ женския манастиръ въ Казанлъкъ.

Зафировъ бѣше единъ добрякъ човѣкъ, тихъ и весель и на работата си прилеженъ и редовенъ. Той често разнообразѣше наша учебна сръда съ нѣкоя и друга отъ градскитѣ новини. Анастасия Узунова бѣше дѣщеря на копривщенецъ и на гъркиня отъ Цариградъ. Тя бѣше цѣла южна натура, съ естествено кждрави и съ рѣзани коси и извънредно живъ темпераментъ, шеговита и добродушна, при това и патриотка. А понеже често се срѣщаше съ гърци и гъркини и ги изучаваше по-отблизу, а тъй сжщо и подъ влиянието на сѣмейството Христо Гешовъ, у когото тя живѣеше за дружина на дѣщеря имъ Катинка (покойната Ек. Д-ръ Странска), тя ставаше отъ день на день по-голѣма патриотка и, като чувствуваше това, често повтаряше да казва: „Колко бихъ желала да осъмна единъ день безъ гърцки езикъ, да осъмна чиста българка!“ На български Анастасия говорѣше тъй, както говорятъ всички гъркини и, когато се наведѣше надъ гергефа на нѣкоя ученичка, тя я поучаваше съ думитѣ: шитничко да го си ешь, което весело и на шега ученичкитѣ всѣкой пжтъ повтаряха помежду си; а когато се сбогуваше съ мене подиръ звънеца, купъ ученички се спираха на долната площадка до стълбата, и, зяпнали на горѣ, чакаха да чуятъ нейното весело „шбогомъ“, което и самата нея не малко смѣшеше и веселѣше. Анастасия Узунова, изпослѣ д-ръ Желѣзкова, си остана до край добра патриотка и дѣятелна членка и ржководителка особено на просвѣтителнитѣ дружества въ гр. Варна. Поликсения Малѣва, изпослѣ Атанаскица Самоковлиева, бѣше едно мило сжщество, тиха и кротка натура. Нейниятъ гласъ никога не се възбуди и никого не обиди. Български говорѣше и тя, както говорѣха пловдивскитѣ гъркини и гъркоманки, тъй като у дома си рѣдко чуваше своя роденъ езикъ. Тя се упражняваше при мене да чете български и да произнася правилно

българската рѣчь, за да може да води добръ обучението на малкитѣ ученички.

Колко бихъ желала да можехъ сега да удовлетвори очакванията и справедливото любопитство на интересуващитѣ се отъ вървежа на пловдивското дѣвическо училище прѣзъ врѣмето на моего второ учителствуване въ него — да каже нѣщо повече за наредбата му, за точното въ него число на ученичкитѣ, за материала, който се изучаваше, и като какъ той се изучаваше, за изпититѣ, особено въ края на годината, и пр. и пр. За жалость, обаче, при липса на каквито и да е писани бѣлѣжки и свѣдения, азъ не мога да сторя това съ нуждната точностъ и вѣрностъ — мога въ тоя случай само да призная своята виновностъ въ това, че не съмъ била доста прѣдвидлива отъ една страна и отъ друга, че не съмъ имала повече довѣрие въ себе си, та не съмъ и помислювала нѣкога, че моитѣ бѣлѣжки могатъ да иматъ значение.

Вънъ отъ училището врѣмето на моего второ учителствуване въ Пловдивъ не бѣше безинтересно. Може да се каже това-онова най-напрѣдъ за женското общество. Жената въ Пловдивъ по онова врѣме не бѣше на нѣкоя висота по своето развитие. Никакви обществени въпроси нея не вълнуваха, не я интересуваха и не я занимаваха. По-първитѣ жени, па и по-срѣднитѣ, бѣха тогава дори ограничени да не излизатъ отъ дома си сами. И ако нѣмаше нѣкоя свой домашенъ да ги придружава, когато отиваха негдѣ, на гости, на примѣръ, защото тѣ на чаршията никога не стѣпяха и стокитѣ отъ магазинитѣ имъ се донасяха въ кѣщи, най-малко едно нищо и никакво слугинче трѣбваше да шльопа подиръ тѣхъ и да трака по колдарѣма съ своитѣ изтъркани налѣнки... Инакъ пловдивчанки бѣха прѣкрасни домакини и ржкодѣлки, тъй сжщо и добри майки. Кѣщитѣ имъ бѣха винаги чисти и одроветѣ съ чукани керемиди измити; облѣклото имъ всѣкога хубаво и гиздаво и дѣцата имъ уредени; ржкодѣлията, особено тия, които се работѣха на гергевъ и на канава — изящни; тѣхнитѣ луканки, сладка и речели нѣмаха свършване, а гошавкитѣ имъ по вечеринкитѣ — лимонада, сомада, кафе и сладкиши — прѣвъзходни.

Началото на женското движение въ Пловдивъ стана въ женското училище „Благовѣщение“ и стана го въ най-проста, дори наивна форма. На празника Благовѣщение, слѣдъ модела лебена въ училището и слѣдъ краткото слово на главната учителка, нѣкои отъ госпожитѣ, на които не бѣ съвсѣмъ не-известна дѣйността на малкото тогава женски дружество въ провинцията, особено тая на женското дружество въ близкото Карлово, особено тая на женското дружество на Анастасия Райнова Попова, се наговориха да направятъ тоя день посѣщение у по-първитѣ български сѣмейства и събератъ отъ тѣхъ по-мощи за училището, помощи не опрѣдѣлени, а доброволни. И трѣгнаха тѣ начело съ руската консулка Найденица Ге-

рова и съ Цоковица Каблешкова, водени отъ услужливия пловдивски гражданинъ Петъръ Софянлията, който вървеше първъ и носеше въ ржцѣтъ си сребърень дискосъ. Помня, че тогава много охотно и много щедро се дадоха помощи за училището и то не само отъ по-първитѣ хора, но и отъ по-срѣднитѣ. И стана тогава обичай — на Благовѣщение да се събиратъ всѣкой пжтъ помощи за училището. И това азъ считамъ за първо женско движение въ Пловдивъ, което азъ ряхе вече единъ видъ начало за основа на женскитѣ пловдивски дружества. Събранитѣ суми госпожитѣ прѣдадоха на касиера на общината, обаче азъ не помня да се дадоха тогава отъ тия суми помощи на бѣдни ученички — по тоя въпросъ, който, мисля, още не съществуваше, прѣдстоеше да се разисква и организира той въ бждеще.

Подиръ това първо женско движение стана, пакъ въ женското училище „Благовѣщение“, и едно голѣмо женско събрание, на което виновникътъ бѣше неустрашимиятъ патриотъ Петъръ Мусевичъ. Агентъ на българското въ Цариградъ дружество „Братство“, Мусевичъ обикаляше тогава Южна България и събираше за „Братството“ помощи въ пари и прѣдмети за лотария, за която се проектираше да се разиграе въ Цариградъ. Мусевичъ събираше помощитѣ и, заедно съ това, гдѣто и както можеше, будѣше народа, като му шепнѣше сладки думи за неговата свобода и като какъ може да се постигне тя, съ една рѣчь, готвѣше го за великитѣ събития на освободителното дѣло на България. На съранието говори Мусевичъ, говорихъ и азъ и, въ резултатъ на това, вжтрѣ въ три дни се събраха за „Братството“ 3,000 гроша и единъ купъ хубави прѣдмети за лотарията. Въ училището подиръ това се направи изложение на събранитѣ прѣдмети, което стана причина пакъ за едно малко движение на женитѣ дарителки и тѣхнитѣ близки и познати.

Ако на врѣмето бѣхъ слѣдила по-отблизу и записвала важното отъ живота на тогавашното мжжко младежко общество, колко ли добри и поучителни нѣща бихъ могла да кажа сега, главно за смѣтка на читалището, чиито членове работѣха неуморно и прѣскаха свѣтлина въ обществото, като го водѣха къмъ просвѣта и къмъ съзнание, че е нужна просвѣтата и че безъ нея нѣма свобода, нѣма и щастие за народа ни. Тогава, обаче, се живѣеше при особени обстоятелства. За жена не бѣ и мислимо да посѣщава мжжки събрания, а колко повече за една учителка, къмъ която бѣха обърнати всички родителски погледи. И азъ трѣбваше да се съобразявамъ съ службата си, съ хорското схващане на нѣщата и съ хорското мнѣние. Мене не единъ пжтъ ме теглѣше и ми се искаше да отида на нѣкое отъ събранията на Читалището и да чуя интересни четива и сказки, да чуя разговори и разисквания по разни въпроси, но азъ не посмѣяхъ да направя това никога. А до колко и до кждѣ се прости-

раше дѣйността и успѣхътъ на читалищнитѣ членове, азъ научвахъ сегисъ тогисъ у дома си — нали между читалищнитѣ членове имаше и нѣкои мои роднини, а тѣй сжщо и мои добри приятели?

До колкото помня, основателитѣ на Пловдивското читалище бѣха все млади и идеални хора — Ив. Ев. Гешовъ — прѣдседателъ, Георги Консуловъ — подпрѣдседателъ и членове: Манолаки Малѣевъ, Петраки Аврадалиевъ, Ячо Труфчевъ, Вельо Хаджи Ивановъ, момчетата отъ Дановата книжар-

Григоръ Поповъ

ница, Андонъ Балтовъ и Григоръ Поповъ, първата скжпа жертва на Клисурското възстание, чийто прѣкрасень образъ азъ и днесъ гледамъ на портрета му съ най-голямъ жалостъ и — безброй други съмишленици и патриоти — другари. Почти всичкитѣ читалищни членове боравѣха тогава потайно и политиката и сѣяха сѣмето на близкото възстание. Това азъ знаехъ отъ личнитѣ ми срѣщи и разговори най-много съ Георги Консулова, който, заедно съ моя братовчедъ Вельо Хаджи Ивановъ, дохождаше отъ врѣме

на връме у дома на училището, както казваше той, „на почивка от дневния трудъ въ магазина на бр. Гешови“. Г. Консуловъ, когато говореше за политика, говореше пламенно и увлѣкателно и рѣдко пропускаше случая да не споменѣе и за пушката и да каже: „Какъ мислите, какво би станало, ако нѣкоя и друга хиляда пушки се прѣхвърляха, напримѣръ, въ Панагюрище?“ Г. Консуловъ работеше много и върху себе си, за своето по-широко развитие тая цѣль той спождаше често Н. Герова и взимаше отъ него купъ французки вѣстници за прочитъ. Може би той тогава да получаваше и нужнитѣ наставления отъ Герова относително потайнитѣ работи и приготвления... Г. Консуловъ, наредъ съ Ив. Ев. Гешовъ, е за мене най-върниятъ прѣдставителъ на онова идеално мжко младо поколѣние въ Пловдивъ, което даде не една жертва прѣд олтаря на нашето освобождение. И въ неговото лице азъ винаги привѣтствувахъ и неговитѣ съратници, и моитѣ думи: „n'oubliez jamais mon estime“, съ които азъ винаги го испрацахъ отъ дома, се отнасяха колкото до него, толкова и до неговитѣ съмишленици, патриоти-другари.

Дано не ми се зачете за слабостъ, ако кажа тукъ, че менѣ ми хрумна единъ день мисль въ главата да изпратя на читалищнитѣ членове моя привѣтъ и насърденне за постоянство въ тѣхната просвѣтителна дѣйность. Написахъ тогава привѣта си и го прочетохъ на Консулова. Чрѣзъ него това стана извѣстно и на прѣдседателя Ив. Ев. Гешовъ, който не закъснѣ да ме посѣти и съ благодарность да получи моя привѣтъ, както и да го прочете въ едно отъ най-близкитѣ събрания на Читалищнитѣ членове въ Читалището.

Остава ми да кажа още нѣкои и др. подробности за връмето на моето второ учителствуване въ Пловдивското женско училище.

Единъ день въ училището ни се яви на посѣщение едренскиятъ валия, Асимъ паша. Доведоха го купъ общинари. Слѣдъ като пообиколиха всички наедно класовѣтъ, поканиха Асимъ Паша на почивка въ моята единствена стая. И седна той на моето дървено канапе, а общинаритѣ се наредиха на миндера. Асимъ Паша трѣбва да бѣше единъ отъ помодернитѣ хора на Турция, защото той говореше и на френски езикъ и защото мене, жена, ме поканиха да седна до него и го разговарямъ. За всѣки случай, седна до мене и Цоко Каблешковъ. И помня, че тогава Асимъ Паша, между друго, ме попита на френски, а тъй сжщо попита той на турски и Цоко Каблешковъ, кждѣ съмъ се учила азъ. Отворихъ уста да изрече думата „Русия“, но пъргавиятъ и уменъ Цоко Каблешковъ ме изпрѣвари и извика: „Прагаданъ, Прагаданъ!“ Това бѣше, за да спаси положението, понеже турцитѣ тогава се боеха много отъ руситѣ и прѣслѣдваха рускитѣ възпитаници. А Цоко Каблешковъ бѣше чорбаджия, чо-

вѣкъ отъ оная категория българи, които мнозина и най-много нашиятъ поетъ Христо Ботевъ, безразборно клеймятъ като лотисници и изедници, но които, гдѣто и когато можеха, като единствени адвокати на българската рая, спасяваха положението и не само въ нищожни случаи като горния съ Асимъ Паша, но и тогава, когато въпросъ ставаше и голѣма нужда имаше да се спаси отъ турцитѣ имотътъ и животътъ на българина. Цоко Каблешковъ приемаше у дома си на разговоръ и на гости и бунтовници българи. На една вечеринка у дома му, напримѣръ, бѣше поканенъ и случайно, или изрочно пристигналиятъ въ Пловдивъ Атанасъ Узуновъ, братътъ на моя колега Анастасия Узунова, който, слѣдъ като игра тая вечеръ наредъ съ всички ни на тура и на други незинни игри, на слѣдния день се озова въ Хасково, за да извърши агентата върху живота на Хаджи Ставре, истинския потисникъ гъркъ и гонителъ на българитѣ... И менѣ всѣкога е мило, когато името „чорбаджия“ се клейми безразборно, като че ли въ категорията чорбаджии това сж били все лоши хора и като че ли въ другитѣ категории всички хора сж били и сега сж все добри и безпогрѣшни. И жалко ще бжде, ако бждещиятъ български историкъ не изучи по-добрѣ живота на чорбаджитѣ, не намѣри добра дума за тѣхъ и не полита потомството, — а какво би било безъ тѣхъ, безъ чорбаджитѣ, единственитѣ тогава адвокати и защитници на българската рая подъ игото на оная страшенъ и жестокъ режимъ на турцитѣ.

Двѣ думи и за тогавашнитѣ вечеринки, прѣдимно за учителскитѣ. Тѣ ставаха у Манчеви, у Данови и най-често у Зафирови. Жената на Зафировъ, Радка, сестра на пок. М. Т. Бурмова, бѣше прѣкрасенъ човѣкъ, весела и гостолюбива стопанка и сѣмейството на Зафировъ се посѣщаваше отъ учителитѣ (нека имъ кажа и имената: Христо Стояновъ, Димитъръ Благоевъ, Христо Павловъ, Петко Радомировъ и отецъ Ефтимий) най-често и съ най-голѣмо удоволствие. Отъ вечеринкитѣ у тѣхъ у мене е останало въ паметта, па и въ сърдцето ми, най-много споменътъ за пѣсенъта на Кара Муштафа и Хайдутъ Велко, която пѣсенъ Христо Стояновъ, тогава главенъ учителъ въ Пловдивското мжко училище, пѣеше хубаво и съ дълбоко чувство, което азъ и до день днешенъ прѣживявамъ при споменитѣ ми за милото и толкова далечъ отлѣтѣло отъ мене мое минало.

ЗА ПЪРВИЯ БЪЛГАРИНЪ ЛЪКАРЪ ВЪ СОФИЯ, Д-ръ КИРКО КИРКОВИЧЪ*)

Споменитъ си ще започна съ нѣколко реда най-напрѣдъ съ личността на д-ръ Кирко Кирковичъ, комуто съмъ била спътница въ живота отъ 2 IX 73-та год. до 22.X 77-та година. Кирковичъ бѣше единъ отъ рѣдкитѣ образовани наши хора прѣзъ 70-тѣ години.

Д-ръ Кирко Кирковичъ

Роденъ въ Сопотъ отъ сѣмейство принадлежаще на голѣмия Хаджи Кирковски родъ, той отъ ранната си възраст, още отъ дѣтинството си бѣше калилъ въ себе си всички добри качества, най-напрѣдъ подъ ржководството на добрата си майка и послѣ въ обществото на учителитѣ — даскалъ Атанасъ и извѣстния тогава учителъ Йорданъ Неновъ, наредъ

*) Печатано въ „Миръ“ бр. 7738 — 7739. 1926 год.

съ когото той бѣ и учителствувалъ въ родното си мѣсто — Сопотъ. Кирковичъ имаше образование такова, каквото можеше да се получи тогава въ второстепенитѣ наши градове и каквото бѣше необходимо да притежава единъ второстепенъ учителъ въ българското училище. Слѣдъ като прѣстоя въ Сопотъ 1—2 години учителъ, Кирковичъ потърси за своето развитие и образование по-широкъ хоризонтъ въ Пловдивъ и Букурещъ, гдѣто работилъ все около добри търговци. И, съ спечеленитѣ отъ работата си малко пари, той скоро се озовава въ Москва като кандидатъ за студентъ по медицината въ Московския университетъ. Тукъ той прѣкарва доста време въ голѣма мизерия, която, обаче, не го отчайва — не му попрѣчва да гони и постигне своята цѣль. Най-послѣ, слѣдъ дълги страдания, той сполучилъ, както и много други български синове тогава, да бже издържанъ въ университета отъ Славянското благотворително дружество.

Кирковичъ е свършилъ курса по медицината прѣзъ 70-та година. Отъ едно евангелие, подписано на 4/IV 72-ра година отъ Елисавета Цурикова — по-късно г-жа Алек. Нарешкина, и подарено отъ нея на Кирковичъ за „иди сбогомъ“, се вижда, че той, слѣдъ като прослужилъ като лѣкаръ около двѣ години въ Орловската губерния, напусналъ Русия окончателно именно прѣзъ пролѣтъта 72-ра година. Въ България Кирковичъ си избра за мѣстожителство града Пловдивъ, гдѣто остана до мѣсець септември 74-та година. Въ Пловдивъ той можа да развие една дѣятелность, достойна за неговото образование и за неговата специалность. Тукъ въ кратко време той стана близъкъ и нераздѣлимъ приятель на главнитѣ тогава дѣйци по просвѣтата — учителитѣ П. Горбановъ, Благоевъ, Хр. Павловъ и на неуморимитѣ будители народни книжаритѣ — Хр. Дановъ и Д. В. Манчевъ. Стана и членъ на читалището. И, било подъ влиянието на своитѣ нови приятели, или по собствена инициатива, той започна като тѣхъ да държи на жеднитѣ за просвѣта пловдивски граждани сказки изъ своята специалность, главно по хигиената. Сказки си Кирковичъ придружаваше и съ практически опити. И доволни, и благодарни бѣха пловдивчани да слушатъ неговитѣ поуки и наставления, тѣй важни за тѣхното здраве и развитие. Кирковичъ наскоро биде избранъ и за училищенъ настоятелъ. Въ настоятелството той ходѣше всѣкога редовно и, наредъ съ всички свои колеги-настоятели, между които и покойниятъ тогава младъ момъкъ — Иванъ Евст. Гешовъ, седѣше до късна вечеръ на заседание въ митрополията у покойния митрополитъ дѣдо Панарегъ. А че ползата отъ неговото присѣствие и участие въ училищното настоятелство не е била незначителна, свидѣлствуваха думитѣ на покойния Ив. Евст. Гешовъ: „Изгубихме най-добрия си човѣкъ!“, които той бѣ изрекълъ, когато Кирковичъ напусна Пловдивъ и се прѣмѣсти въ София.

Прѣмѣсти се Кирковичъ въ София, главно по молбитѣ на видни софийци и на мои лични приятели — влиятелната тогава Йорданка Филаретова, брата ѝ Дим. Хаджи Коцевъ, Дим. Трайковичъ и др. първенци. Не липсваше въ тоя слу- чай и неговото лично съображение: въ Пловдивъ имаше то- гава доста лѣкари гърци, а тъй сжщо и българи, на чело ровъ, когато въ София, гдѣто практикуваха само чехътъ Никифо- дерне и турчинътъ Х. бей, Кирковичъ щѣше да бжде първъ. На- до тогава и единственъ сега български лѣкаръ въ София. За дѣятелността на Кирковичъ като лѣкаръ и общественикъ въ София ако говоря, може би ще повтора голѣма частъ отъ онова, което казахъ за него като лѣкаръ и обществе- никъ въ Пловдивъ. Ето защо азъ прѣминувамъ къмъ спо- менитѣ си, както слѣдва:

Годината 1875-та, която насъ завари въ София, бѣше годината на Херцеговинското възстание. За насъ българитѣ тогавашнитѣ събития имаха важно значение. Самата Бълга- рия врѣше и кипѣше . . . Пѣснитѣ: „Вѣтъръ ечи, Балканъ стене“, „Стани, стани, юнакъ Балкански“, „Кждѣ си вѣрна, ти, любовъ народна“, „Я се спрѣте, славеи“ и др., отдавна се повтаряха заранъ и вечеръ въ всѣко българско сѣмейство. По-рано въ Пловдивъ, а сега въ София, нѣмаше срѣща, нѣ- маше вечеринка, когато да не се изредятъ всичкитѣ тия пѣ- сни съ възторгъ и често пжти и съ хвърляне шапкитѣ на- горѣ. Това добрѣ помнятъ, вѣрвамъ, малкото останали живи мои съврѣменници въ София — Никола (Николачко) Геор- гиевъ, Димит. Хаджи Янковъ, а може и други, а тъй сжщо и г-жа М. Тодоракица Искрова Кесякова отъ Пловдивъ у която много по-рано на една подобна вечеринка се хвърляха шапкитѣ нагорѣ дори въ присжтствието на новоназначенитѣ моавини: Драганъ Цанковъ и Якимъ Груевъ и — на руския консулъ Найдень Геровъ.

Прѣселихме се ѝние отъ Пловдивъ въ София прѣди една година, както казахъ по-горѣ, по покана на Софийски граждани. Покойниятъ ми мжжъ д-ръ Кирковичъ имаше тука доста абонати, своя аптека и аптекаръ. Работата на доктора не бѣше малка, особено като тогава лѣкаритѣ не разпола- гаха съ кола, а трѣбваше да тичатъ и да тичатъ. Не лип- сваха на доктора и домашни грижи. Той имаше на главата си жена и дѣте, стара майка, двѣ сестри и единъ братъ, имаше на пжтъ и второ дѣте.

По онова врѣме единственото развлѣчение на малкото интеллигентни хора въ София бѣха, главно, интимнитѣ вече- ринки, гдѣто патриотически разговори, народни пѣсни и разни шеги и игри караха всѣкого отъ насъ да позабрави на врѣме своитѣ ежедневни грижи, да се поразвесели и посмѣе и — да осъмне съ нови сили за работа. На вечерин- китѣ се срѣщаха прѣимуществено учители и първенци граж-

дани — софийската интелигенция, а отъ врѣме на врѣме и стран- ствующи патриоти (между които и Петъръ Мусевичъ), на които имената повечето пжти не се споменуваха на високо. Всичко това прѣдъ очитѣ на турцитѣ. Слѣдѣха тѣ подиръ насъ, наистина, когато вечеръ се връщаме у дома, надни- чаха дори и въ колата, съ които сѣмейството Хаджи Ма- нови изпращаше нѣкои отъ гоститѣ си, но нито единъ пжтъ не попрѣчиха на нашитѣ срѣщи, нито единъ пжтъ не дадохъ знакъ, че сж недоволни отъ насъ.

Така бѣше, обаче, до Херцеговинското възстание. На- стана друго врѣме, повѣя другъ вѣтъръ и — започна се явно неприятелство, за насъ най-напрѣдъ отъ нашитѣ комшии. Ние живѣехме между двѣ турски кжщи. Каджкитѣ на двѣтѣ сѣмейства много ни обичаха. „Хекимъ баши, хекимъ баши!“ викаха тѣ, когато ни дойдѣха на гости, а това правѣха много често, пискаха и се криеха подъ фереджетата си, дори и ко- гато нѣмаше докторътъ. Първото условие тогава бѣше — той да не е у дома, или по-добрѣ той да е у дома, ала да седи при спуснати пердетата въ другата стая и да не смѣе да излѣзе. . . Всичко у насъ на тия затворници, млади красиви каджнки, се виждаше хубаво и свободно. Не пропускаха тѣ брзъ в нмание и окаченитѣ жамбони, на които съ завистъ погледваха и за които, безъ злоба обаче, все нѣщо поре- чеха. Но кой смѣеше да имъ прѣдложи — да ги покани!

Казахъ: настана друго врѣме, повѣя другъ вѣтъръ. Ста- наха и хората по-други. За общитѣ работи си шепнѣха по- низко и съ по-голѣмо нетърпѣние чакаха новинитѣ за съби- тията. Докторътъ и той се измѣни — стана по-умисленъ и по-угриженъ. Той бѣше руски поданикъ и носѣше брада. Както едното, тъй и другото, ако не бѣха прѣстжпление, ста- наха поводъ за омраза. Докторътъ всѣка вечеръ слѣдъ яде- нето сѣдаше сега до масата, навеждаше глава надъ малкия Дановъ атласъ, намираше Херцеговина и слѣдѣше съ интересъ по картата за размѣра и развитието на възстанието, като безъ друго мислѣше и за сѣтнинитѣ отъ него. Въ неговата аптека отъ врѣме на врѣме се отбиваха пжтници — патриоти, които сподѣляха съ него, а чрѣзъ него и съ други софийски граждани, много тайни работи. Отъ тѣхъ той знаеше, че България е напрѣдналъ вулканъ, готовъ да избухне всѣка минута. Добро или зло ще излѣзе отъ това, единъ Богъ знаеше, но всички се надѣваха за добро.

И домашно докторътъ не бѣше съвсѣмъ спокоенъ — че ще можемъ да останемъ за по-дълго врѣме въ София, нѣ- приближаваше врѣме да ни се роди второ дѣте, а надежда, мамше. Наистина, мютесарифинътъ Махсаръ паша самъ съ нищо не бѣ показалъ, че рускиятъ поданикъ съ брадата му е неприятенъ, обаче по-малкитѣ отъ него, и най-напрѣдъ нашитѣ комшии, започнаха явно своето неприятелство. Лю- безнитѣ каджнки прѣстанаха да ни посѣщаватъ, а мжжетѣ

имъ захванаха да гледатъ на доктора по улицитѣ съ злобни и кръвнишки погледи. И чудѣше се той, какво зло е сторилъ на тия свои съсъди! На 15.XII 1875 г. най-сетнѣ ни се роди синъ, сегашниятъ професоръ, Д-ръ Стоянъ Кирковичъ, а врѣмената и тѣ напръдваха въ размирство.

Въ началото на 76-та година се захвана вече движението, особено въ Южна България. Обади се черешовото др. Не можеше вече да се живѣе, а и да се пжтува не бѣ безопасно. Между това пашата трѣбваше да има голѣма причина, за да позволи на доктора да напустне София, и тах е жена ми — трѣбва да отиде при роднинитѣ си, а тамъ каквото даде Господъ — оплаква се докторътъ. И за чудо, а тъй сжщо и благодарение на Тодорчо Хаджи Нешовъ, човѣкъ много близъкъ на пашата и на турскитѣ срѣди, пашата му позволи да ме заведе въ Пловдивъ съ условие, обаче, самъ той да се завърне въ София. По онова врѣме голѣмци отъ Самоковъ бѣха нагласили съ Махсаръ паша, д-ръ Кирковичъ да се прѣмѣсти въ Самоковъ. Всичката си покжщнина и аптека оставихме, естествено, въ София.

Бѣше м-ць априлъ — разгарътъ на българското въстание въ Южна България и Родопитѣ. Пжтувахме съ голѣмъ страхъ, но безъ приключения. Слѣдъ насъ, както ни пишеха послѣ приятели, пжтътъ се билъ затворилъ. Въ Пловдивъ слѣзохме у вуйка ми Найдень Геровъ, руския консулъ. Приеха ни хората, могатъ не могатъ, на роднински начала. Кирковичъ много желаше да се нареди и заработи пакъ въ Пловдивъ, обаче и тукъ за руския поданикъ нѣмаше мира, нѣмаше спокойствие. Освѣнъ тжгата, която всички прѣживѣвахме, виждайки около Пловдивъ многото пожари въ селата, и турцитѣ въ града никакъ не се шегуваха, не се стѣсняваха да всѣватъ страхъ и ужасъ въ всички ни. Играеха си съ спокойствието и живота на населението и малкитѣ тѣхни дѣца. Така, едно 14 годишно турче прѣдъ кжщата на покойния д-ръ Чомаковъ замѣрва и заплашва съ револверъ д-ръ Кирковичъ. Подиръ тая случка той изгуби надеждата, че ще може да остане въ Пловдивъ и рѣши самъ и по съвѣта на вуйчо ми Найдень Геровъ, да се прѣселимъ въ Русия, гдѣто, благодарение на близкитѣ приятелски нему сѣмейства — Цурикови и Наришкини, той се надѣваше като лѣкаръ да получи добро мѣсто.

Мило, много мило е да напушашъ отечеството си безъ надежда да се завърнешъ пакъ у дома си, обаче, много мрачна бѣше и перспективата за бждещето на българинъ, върналъ се отъ Русия съ руски паспортъ, тъй че ние рѣшихме и тръгнахме за Цариградъ, а оттамъ за Русия. Въ Русия — Одеса влѣзохме на 2 май. Какво щастие — нѣма вече закани, нѣма злобни погледи и други страхотии, които

дълго врѣме само на сънъ виждахме! Въ Одеса се настанихме въ двѣ малки стаички на земята у единъ старъ българинъ, дѣдо Грозданъ, на когото фамилиното име не съмъ запомнила. Мизерно бѣше много това наше прибѣжище, но отъ него азъ имамъ хубави спомени. По това врѣме въ Одеса постоянно пристигаха бѣжанци-българи отъ България и Цариградъ и студенти отъ Москва, които насъ често посѣщаваха. А случвало ли ти се е, любезни читателю, да стиснешъ ржката на българинъ или българка въ странство? да чуешъ родната си рѣчь между чужди хора, па били тѣ и руси? да зърнешъ български черни очи, които ти говорятъ за това, що тебе вълнува, за което ти день и нощъ тжгувашъ — за родното бащино огнище? Прибави при това и при какви обстоятелства, и тогава ще разберешъ, какви чувства ние сме прѣживѣвали у дѣдови Грозданови. Тукъ ние посрѣщахме много сжпци гости, на които се радвахме като дѣца.

И особено паметни сж за мене срѣщитѣ съ нѣкои отъ тѣхъ, кои живи, кои починали. Тукъ ще кажа двѣ думи най-напръдъ за двамата млади момци-студенти — Стефанъ Бобчевъ и Георги Хаджи Мановъ — първиятъ емигриралъ отъ Цариградъ, а вториятъ дошълъ отъ Москва. Тѣхнитѣ посѣщения за насъ бѣха радостъ. Съ своята интелигентность и веселость тѣ внесоха въ нашата тжжна сѣмейна срѣда не малка промѣна. Бобчевъ и Хаджи Мановъ не се дълѣха и насъ тѣ посѣщаваха всѣкога наедно и дълго, дълго врѣме прикжзваха пламенно съ Кирковичъ и разсѣждаваха все на сжщата тема — настояшитѣ страдания на българския народъ. Азъ помня и това, че въ нашата мизерна квартира тогава се написаха другарски повече отъ една статья за нечуванитѣ жестокости и опустошения, които се вършеха отъ турцитѣ въ възстаналитѣ за свобода наши мѣста — статьи, които се изпращаха въ в. в. „Новоросийски Телеграфъ“ и „Одески вѣстникъ“. Помня всичко и затова, защото, когато се пишеха тия статьи, сама седѣхъ на близу и слушахъ съ благоговѣние, а може и съ сълзи . . . Нашитѣ двама приятели напунаха единъ день Одеса, безъ да ни се обадятъ. Желание да работятъ или липса на срѣдства за сжществуване бѣше причина на тѣхното внезапно отпжтуване — не зная. На насъ тѣ никога не се оплакаха, може би, защото виждаха и нашето незавидно положение. И доста врѣме за тѣхъ нищо не знаехме, когато единъ день слѣдъ това азъ получихъ отъ Бобчева писмо отъ Букурещъ, гдѣто той и Д. В. Манчевъ бѣха захванали да издаватъ в. „Стара Планина“. Писмото на Бобчева азъ пазя и до днесъ.

Не по-малко интересни бѣха за насъ и посѣщенията на Петко Каравеловъ и д-ръ Младень Желѣзковъ, първиятъ пристигналъ отъ Москва, вториятъ емигриралъ отъ Цариградъ — и единиятъ и другиятъ все по причина на събитията . . . Каравеловъ стоеше у насъ дълго врѣме и по цѣли

часове говореше и спореше с Кирковичъ по положението на България и по дѣйността на брата си Любена, когото Кирковичъ единъ път нарече разбойникъ и съ това много изсмѣшъ се, той го пакъ успокои, като прибави думата: политически. Слѣдъ обѣдъ Каравеловъ, комуто стѣпвахъ моето легло, обикновено почиваше у насъ съ Кирковичъ. Въ приказкитѣ си и разговоритѣ Каравеловъ до толкова се увличаше, че не забѣлѣваше кога започва да се свършва деньтъ. На себе си той дождаше, едва когато речехме, че е време за разходка край морето. Тогава той се просто дърпаше и бързо отиваше или у Рашееви, или у Палаузови — все за сжитѣ разговори и горещи спорове . . . И съ нищо не можахме да го прѣдумаемъ да дойде съ насъ поне единъ път на разходка край морето, макаръ че азъ много бѣхъ любопитна да го видя, какъ изглежда той между хора по-свободни и по-спокойни — между гуляющата публика.

Д-ръ Желѣзковъ бѣше сестринъ синъ на покойния екзархъ Антимъ I и водеше сестрата на Атанасъ Узуновъ, Анастасия, която той бѣше оставилъ привремено въ Цариградъ, догдѣто се види самъ на кждѣ е и догдѣто получи поизносно мѣсто като лѣкаръ въ фабрикутъ отвъдъ Москва. Много интересно и забавно бѣше, когато Каравеловъ и Желѣзковъ се срѣцнаха у насъ. Тогава въ мизерната наша квартирка биваше и по-разнообразно, и по-весело. Нали Каравеловъ бѣше отъ ония млади, които отричаха много нѣща и просто кокетираха съ своята нехайна външность, та и той страшно немареше особено за своето облѣкло. Така за него, напримѣръ, бѣше все едно: шапка нова или вехта, гладка или смачкана, чиста или нечиста. Какъ да се случи сега, шапката му да е най-износена, най-увѣхтѣла и най-занемарена! Веселиятъ и шеговитиятъ Желѣзковъ това и търсеше: той се бореше съ Каравелова да му грабне шапката отъ главата, да я попрѣмѣтне насамъ нататкъ, да я постисне въ своитѣ лапи и да я подокара още повече. . . И горката шапка, какво ли не си изпати тя, особено когато се боричкаха за нея въ дѣдовата Грозданова градина на двора! И най-послѣ Желѣзковъ излѣзе побѣдителъ и надви на Каравелова. Какъ? Не зная. Дали той го убѣди или защото докара шапката му до невъзможность, та една прѣкрасна заранъ Каравеловъ ми се прѣдстави важно и похвали съ нова шапка. На умътъ ми е, че пихме по тоя случай кръчмата въ много весело настроение всички.

Въ надеждата си, че ще може да получи въ Русия мѣсто, Кирковичъ не се излѣга. Той и по рано, както казахъ по-горѣ, бѣше служилъ около двѣ години въ Орловската губерния, близу до именията Лебюдка и Нарешкино, принадлежащи на Орловскитѣ сѣмейства Цурикови и Нарешкини.

съ които се бѣше просто сродилъ, благодарение на широката руска душа и отзывчиво сърдце, а тъй сжщо и на българскитѣ отношения къмъ учащата се българска младежъ въ рускитѣ учебни заведения, гимназии и университети. И сега, въ тия критически за него и за сѣмейството му врѣмена, Кирковичъ, благодарение на Цурикови и Нарешкини, се озова на служба още прѣзъ м. юний пакъ въ Орловската губерния, тоя път на медицинския пунктъ въ село Муханово, лежаще на шосето къмъ малкия градъ Кромъ и къмъ губернкския градъ Орелъ. На пътъ къмъ Муханово ние, цѣлото сѣмейство на Кирковичъ, се отбихме въ Лебюдка и останаме 1—2 дня на гости у Цурикови. Въ Муханово на разположение на доктора намѣрихме въ етапния дворъ сносна квартира отъ 2—3 стаи, аптека и фелдшеръ. Това на горния етажъ, гдѣто имаше и 1—2 стаи за становия приставъ. А партерътъ прѣдставляваше единъ грамаденъ салонъ, въ който отъ врѣме на врѣме ставаше наборъ на нови войници и се чуваха жалнитѣ писъци и плачове на майки и булки, които изпращаха своитѣ синове и мъже за повече отъ една година далечъ отъ роднитѣ огнища. Службата на Кирковичъ зависеше отъ Кромската Земска Управа и затова той често отиваше въ Кромъ.

Животътъ въ Муханово трѣгна редовно и сношенията съ близкитѣ помѣщици — Дунаевски, Ахачински, Мореншилдъ, Шепелювъ и др. скоро станаха интимни. Самотията въ Муханово, значи, сега се разнообразише главно за Кирковичъ отъ честитѣ пжтувания до Кромъ и отъ посѣщенята у казанитѣ помѣщици. Аптеката посѣщаваха всѣкой день мнозина отъ околнитѣ селяни, особено прѣзъ зимата, когато отъ студовѣтѣ имаше и замързнали уши, и замързнали прѣсти, имаше и — дребни операции . . . Руската зима е хубава и красива, ала за насъ — южни хора — тя не е лесна. И голѣма бѣше нашата грижа и безпокойство, когато Кирковичъ бѣше длъженъ да пжтува прѣзъ зимата въ студъ и виелица — руска виелица . . . Тогава, ако той закѣснѣше повече, ние стоехме по прозорцитѣ мѣлчешката съ устремѣнъ погледъ къмъ колето и съ трепетно сърдце чакахме да чуемъ звѣнца на колата му . . . Не бѣше рѣдкость въ такива случаи да виждаме далечъ въ полето нѣкой и други вѣлкъ да се приближава дебнишката до селото за плячка, понекога много пакостна за селянитѣ. Цѣлата 1876-та зима ние прѣкарахме така въ Муханово,

Слѣдъ това прѣзъ пролѣтъта 1877 год. Кирковичъ бѣше прѣмѣстенъ за земски лѣкаръ въ самия градъ Кромъ. Промѣната на живота ние всички почувствувахме добръ, защото нѣмаше вече тая самотия и еднообразие, които толкова злѣ повлияха на тжжното настроение и печалнитѣ наши мисли. . . Тукъ четѣхме повече вѣстници, научвахме повече новини за своята родина и — като че ли по-лесно прѣживѣвахме

своето нещастие като бѣжанци. Тукъ Кирковичъ имаше, главно въ лицето на членоветѣ на управата (братя Филатови, Дим. Разуваевъ и др.), една хубава срѣда, едно интересно общество и чести срѣщи, въ които за тема на разговори и бесѣди служеше вѣчно войната. Паметни сж за мене и съчувствието и приятелството на рускитѣ сѣмейства и на учителитѣ отъ Кромското народно училище, които живѣха непосредствено до болницата и до медицинския домъ и които за дължностъ считаха да ни посѣщаватъ и утѣшаватъ.

Надежда Нарешкина

И, като си припомнямъ всичко това, колко бихъ желала да кажа, че отъ Кромъ азъ имамъ само добри спомени, но уви! сждбата бѣше рѣшила друго. Тукъ трѣбваше да прѣживѣемъ и най-голямото нещастие въ живота на нашето сѣмейство. Въ това врѣме, когато топовнитѣ гърмежи на освободителната руска войска рѣшаваха полека-лека сждбата на Плъвень; когато безброй жертви падаха за свободата на България; когато въ Кромъ цѣлото общество живѣеше само съ

мисълта за войната и молѣше Всевишния за побѣда; когато млади и стари не заспиваха до късно, до съмнало — да чакатъ добри вѣсти отъ най-важния въ момента пунктъ — Плъвень, тогава главата на нашето сѣмейство заболѣ и падна на легло, отъ което вече не стана. Кирковичъ заболѣ въ Кромъ, а почина въ Орелъ, където бѣхме потърсили помощъ отъ лѣкари специалисти. Каква сждба! И тукъ нашитѣ приятели, мога да кажа нашитѣ благодѣтели, Цурикови и Нарешкини, съгрѣха нашитѣ сърдца съ топлото си съчувствие и, неизбѣжно, съ своята материална помощъ. Надежда Саввишна Нарешкина наредъ съ мене стоя надъ болника до послѣдното му издихание, придружи ни на погребението и съ насъ изпрати покойника до вѣчното му жилище. Този споменъ и моята гореща благодарностъ азъ чувствавамъ всекога дълбоко, дълбоко въ душата си и ще ти чувствавамъ до края на живота си. Не доживѣ бѣднитѣ Кирковичъ да види и се радва на освободеното си отечество, за което той само бълнуваше прѣзъ послѣднитѣ дни на живота си. Уцѣлѣхме ние, неговото сѣмейство, и се върнахме въ България прѣзъ лѣтото 1878 год., благодарение пакъ на руски милости, на руски срдства, изпратени ни тоя пжтъ чрѣзъ сѣмейството Нарешкини отъ незабвения Иванъ Сергеевичъ Аксаковъ. Въ Пловдивското дѣвическо училище моето нѣкогашно мѣсто бѣше овдовѣло и азъ, благодарение на миналата си дѣйностъ въ тоя градъ въ щцото училище, можахъ веднага да заема старата си дължностъ — да стана пакъ учителка и възпитателка на пловдивскитѣ дѣца-ученички.

СПОМЕНИ ОТЪ ТРЕТОТО МИ УЧИТЕЛСТВУ- ВАНЕ ВЪ ПЛОВДИВЪ*)

За българските сираци от войната, прѣдимо за сирацитѣ на военни сѣмейства, се погрижиха въ Пловдивъ най-напрѣдъ рускитѣ дами, на чело съ майката на генералъ Скобелева. Обикнали въ отечеството си благотворителното дѣло и сживѣли се съ него, тѣ и тукъ развиха една похвална и достойна за примѣръ и адмирация дѣйность въ това отношение. Покойната генералъ Скобелева бѣше жена умна и рѣшителна, тя бѣ и бърза въ рѣшенията си, когато започна своята благотворителна дѣйность въ Пловдивъ и, макаръ съ характеръ малко-много безпокоенъ, тя бѣ постоянна и неуморна въ прѣслѣдванието на цѣльта си. Викаше тя на помощъ и наши хора, госпожи и господа, канѣше на разговоръ у дома си отъ време на време и Негово Блаженство, когато той бѣше въ Пловдивъ, за да се разговаря съ него по текущитѣ въпроси, да изучава българската дѣйствителность и по-цѣлесъобразно да организира изпълнителния комитетъ на нейнитѣ рѣшения по сиротопиталищния въпросъ. За да ѝ бѣже по-лесно да се разговаря и съ разбира съ поканенитѣ отъ нея наши госпожи и господа, тя постоянно изпращаше да видятъ и мене и ме задържаше при себе си, за руския езикъ, по цѣли часове. Бѣхъ свидѣтелка, когато Негово Блаженство я посѣщаваше; бѣхъ свидѣтелка и на оная обстановка, която тя живѣеше въ къщата на Костадинчо Нешовъ. Тогава тя като че ли не чувствуваше липсата на обикновения разговоръ, на който бѣ навикнала у дома си, безъ съмнѣние, още женство да приседне на сандъкъ, ако въ минутата около нея въ стаята ѝ нѣмаше повече отъ 1—2 стола. Не се стѣсняваше и Негово Блаженство отъ казаната обстановка: за него важното бѣше да се разиска по въпроса — какъ по-добре да се нареди сиротопиталището и той даваше своитѣ съвети, уплътваше генералъ Скобелева и помагаше да се организира благотворителното общество за малкитѣ сираци.

У генералъ Скобелева азъ постоянно срѣщахъ хора отъ нейната свита на чай, който винаги тя сама разливаше и по-нѣкога на обѣдъ, който пакъ нѣмаше ония условия, които рускитѣ аристократи имаха у дома си. И обѣдътъ имъ бѣше винаги — *à la guerre comme à la guerre*. Най-често срѣщахъ у генералъ Скобелева една дама по фамилия Пале. Нея ге-

*) Печатано въ „Миръ“ бр. 7979, 27 год.

нералъ Скобелева много канѣше да стане управителка на сиротопиталището, което и да нареди съгласно съ нейните съвети. Г-жа Папе, обаче, отказваше подъ прѣдлогъ, че е много уморена и изтощена — по всѣка вѣроятност тя е била дълго време сестра милосердна въ освободителната война. При все това, тя не отказваше съвсѣмъ и пакъ помагаше да се организира сирашкото дѣло.

За малко време сипнаха се отведъ помощи и подарѣци, главно отъ руситѣ — рускитѣ офицери и слѣдъ тѣхъ отъ нашитѣ заможни хора — чорбаджии и добри търговци. И заживѣха събранитѣ сираци човѣшки, дори богато, благодарение на общитѣ за тѣхъ грижи. За въ полза на сирацитѣ руситѣ захванаха да даватъ вечеринки, любителски прѣдставления и концерти, които организираха обикновено младитѣ офицери, понѣкога и съ помощта, участието на ученичкитѣ отъ дѣвическото училище. Нали рускитѣ офицери бѣха народъ веселъ и жизнерадостенъ и всѣки единъ отъ тѣхъ владѣеше музиката, кой на пиано, кой на цигулка, кой на флауто. . . И, когато щѣше да се даде концертъ, младитѣ офицери, между които съмъ запомнила и на които съмъ запазила портретитѣ — Черницки, Гурски, Ударовъ и др., раздѣляха ученичкитѣ третокласници на групи, за всѣкого по една група и се занимаваха съ тѣхъ по 2—3 часа нѣколко дни наредъ, за да ги приготвятъ да пѣятъ на концерта нѣкои и други руски пѣсни. Ученичкитѣ лесно схващаха уроцитѣ и резултатътъ отъ тѣхния успѣхъ радваше много младитѣ учители и веселѣше блогородната публика. Това добръ трѣбва да помнятъ моитѣ бивши ученички отъ третия класъ: Домна и Рада Михалковичъ — госпожитѣ М. Тенеза и генералъ Николаева, Люба Ц. Каблешкова — генералъ Митова, дългогодишната прогимназиална учителка въ София, Екатерина Лилова и други . . .

Артиститѣ въ прѣдставленията бѣха все руски хора, отъ които по-лична бѣше дъщерята на генералъ Домантовичъ, която, обаче, скоро напусна Пловдивъ и замина съ сѣмейството си въ гр. Търново.

Нека кажа тукъ и това, че бѣхъ свидѣтелка въ дома на генералъ Скобелева на нейната първа срѣца съ офицерина Узатисъ, нейния джелатинъ. Доведоха го хора отъ нейната свита, по всѣка вѣроятност съ прѣпорѣжка отъ нѣкои високопоставени личности. Генералъ Скобелева прие Узатиса милостиво и много любезно. Тя му каза дори любезната фраза; „Vous serez mon fils“. И още слѣдъ първата имъ срѣца Узатисъ застана въ свитата на генералъ Скобелева и залочна да я придружава често при излизането ѝ отъ къщи, било за работа, било за разходъ вънъ отъ града, догдѣто най-послѣ той извърши надъ нея нечуваното злодѣяние, като я посѣче единъ денъ на полето, не далечъ отъ Пловдивъ, при една нейна разходка заедно съ нейната камериерка, но безъ

свитата ѝ. Узатисъ не е да не е знаелъ, че генералъ Скобелева носѣше винаги съ себе си касичка съ хиляди рубли и това стана причина, той за тия пари да погуби скѣпия и животъ. Тъжно и дълбоко впечатление произведе тогава на цѣлото население това злодѣяние и градътъ Пловдивъ оплака съ горчиви сълзи майката на генералъ-побѣдителя и покровителката на многото сираци, останали безъ бащи и безъ сръдства подиръ освободителната война на нашето Отечество.

Съ смъртѣта на генералъ Скобелева дамскитѣ комитетъ, който бѣше натоваренъ да се грижи за сирацитѣ, прибрани въ сиротопиталището, понесе тежка загуба, но той има доброто щастие да продължи своето благотворително дѣло подъ крилото и подъ рѣководството на новата си прѣдседателка — генералъ Столыпина, не по-малко енергична и не по-малко великодушна отъ своята прѣдшественница — покойната генералъ Скобелева.

Между другитѣ руски дами, които най-много работѣха за сирацитѣ, бѣше и жената на полковникъ Шепелювъ. Съ нея азъ често разговаряхъ за бждещата (неизвѣстна) съдба на сирацитѣ, на които въ сиротопиталището не липсваше нищо въ живота — имаха тѣ прѣкрасно облѣкло, хранѣха се богато и вкусно, водѣха се често на разходъ и на нѣкои дѣтски увеселения и пр. и пр.

Всичко написано отъ мене по-горѣ е най-добриятъ споменъ отъ третото ми учителствуване въ Пловдивъ, което трае само една година, годината на руската окупация. Тогава грижитѣ за училището, което бѣше все още третокласно, далечъ не бѣха на първъ планъ, както по-рано. Съ голѣма грижа, обаче, за народната просвѣта тогава се работѣше въ канцелариитѣ на новото висше началство за наредбата на бѣлѣшитѣ бѣлгарски гимназии въ Пловдивъ и въ другитѣ наши по-лични градове.

Лично за мене важното бѣше това, че училището вървѣше добръ и то не само споредъ мене, но и споредъ други нѣкои компетентни хора, като напр. споредъ Тодоръ Икономовъ, Тодоръ Икономовъ, до колкото помня, бѣше тогава губернаторъ въ градъ Сливенъ. Отъ тамъ него го извикаха за сжщата служба, губернаторъ въ Пловдивъ. Причината на това бѣше, че отказва да остане въ Пловдивъ. Многоразноородното население въ града. А посѣти ме мене Тодоръ Икономовъ въ както той и менъ лично съобща, много разнообразно население въ града. А посѣти ме мене Тодоръ Икономовъ въ училището, като мой бившъ учителъ въ Киевъ. Случи се тогава да имамъ урокъ по бѣлгарски езикъ въ III класъ и да изпитвамъ Екатерина Лилова, която пишеше на дѣската сложни прѣдложения и правѣше разборъ логически и граматически. Икономовъ послуша ученичката, остана доволенъ и при отиването си ми каза: „Вашата работа е — сериозна работа“. Който отъ живитѣ съврѣмненници на Икономовъ го е познавалъ и

помни неговия суровъ видъ и строгия му характеръ, ще се съгласи съ мене, че неговитѣ думи: „Вашата работа — е сѣ азъ не желяехъ и не търсѣхъ.“

Между малкото материални спомени отъ врѣмето на окупацията — повечето единични портрети — намѣрихъ у себе си и групата портрети на госпожитѣ отъ първия изпълнителенъ комитетъ, който бѣ натоваренъ да се грижи за сиритѣ въ Пловдивското сиротопиталище подъ грижи за сирството на многоуважаемата и за мене незабравима г-жа генералъ Столыпина.

Лицата — членове отъ комитета сж тия: прѣдседателка генералъ Столыпина, секретарка Рада Кирковичъ, касиеръ Димо Храновъ и до него помощница на касиера — Катинка Салчова — Мишайкова; отъ дѣсно на генералъ Столыпина, Ефимия Милкова, сестра на Ив. Ев. Гешовъ и Цоковица Каблешкова; отъ лѣво — Василица Милкова; въ задния редъ — Тодорка Стоилова — Любовска, Теано Аврадалиева — Н. Власакова, Мария Чомакова — Петрова, Якимица Груева, Костакица Пѣва, Мария Ив. Ев. Гешова, Хариклия Недковичъ, Марья Аркадъевна, дъщеря на генералъ Столыпинъ, Елена Касжрова и Мария Шишеджиева.

УЧИТЕЛСТВУВАНЕТО МИ ВЪ ПИРДОПЪ*)

Прѣзъ м. августъ 1878 г. азъ се върнахъ отъ нашата бѣжания въ Русия и веднага бѣхъ назначена за главна учителка на Пловдивското женско училище. Нерадостна и тѣжна бѣше историята на моето връщане въ България. Останала подиръ смъртта на докторъ Кирковичъ безъ сръдстаа и почти безъ здраве, само съ двѣ сирачета, които единствено крѣпѣха живота ми, азъ можахъ тогавъ да учителствувамъ въ Пловдивъ само една година — по врѣмето на окупацията. Тогавъ, както имамъ казано и другадѣ, училището далечъ не бѣше на първъ планъ, както по-рано: тогавъ новото начало по просвѣтата работѣше главно за бъдещето на училищата въ отечеството, а настоящето се изоставяше по-назадненъ планъ. Стига да кажа, че въ училището никой не се вѣствяваше, че заплатата на учашитѣ не бѣше блѣстяща и тя, заплатата, се изплащаше бавно отъ единъ свещеникъ, училищень настоятель или не, не помня (училището бѣше още епархиално). Отъ друга страна моитѣ задължения прѣзъ врѣмето на окупацията не бѣха незначителни и не можеха да се покриватъ отъ приходитѣ ми. Най-послѣ и домашниятъ ми животъ не бѣше такъвъ, какъвто трѣбваше да бѣде, не бѣше той здравъ главно за дѣцата ми, които бѣха принудени да живѣятъ въ стаята, безъ да иматъ свободенъ дворъ за движение и игра. Всичко това, като ми тежеше много, стана и причина да направя рискъ — да напусна Пловдивъ и се прибера въ Копривщица, и то, да напусна Пловдивъ, безъ да се обадя нѣкому и безъ да имамъ покана за учителка отъ нѣкждѣ другадѣ.

За Копривщица трѣгнахме прѣзъ Крастово, гдѣто най-напрѣдъ потърсихме здраве въ Крастовоселската баня. Настанихме се, при най-несгодни условия относително помѣщеніе и храна, въ една отъ малкитѣ стайчки около банята, гдѣто мислѣхме да прѣстоимъ поне единъ мѣсець врѣме. Тукъ, обаче, ни изнаена една случка, която ни накара да напуснемъ и банята, и Крастово още на десетия день слѣдъ пристигането ни. Случката бѣше тая: при деветата ни баня, когато бѣхъ влѣзла въ водата, азъ съзрѣхъ една голѣма водна змия, дебела колкото ржката ми (ржка, наистина, суха, но все пакъ ловина вѣнъ отъ водата въ една дупка на дуvara (стѣната). Това като видѣхъ, смързнахъ се на мѣстото си, не остана душа въ мене — просто онѣмѣхъ. Когато, обаче, змията се вѣвлѣче цѣлата

*) Печатано въ „Миръ“ бр. 8034 — 8035 отъ 12 и 13 априль 27 г.

въ дуvara, азъ се съвзехъ, прѣкърстихъ се, излѣзохъ бързо изъ водата, мѣтнахъ се прѣзъ прѣградката и се намѣрихъ при дѣцата ми на одъра около банята. Веднага смѣтохме — събрахме всичко наше и напуснахме лѣковитата, но страшна баня, напуснахме на другия денъ и самото Крастово село.

При неприятния споменъ за крастовоселската баня и за страшната въ нея змия, азъ имамъ да отбѣлѣжа и спомена за една срѣца тукъ, която имамъ сждбоносно значение за бждещитѣ мои шестъ години отъ учителския ми животъ. Единъ денъ, когато си играехме съ дѣцата на полето до банята и берѣхме клѣчки да си накладемъ огънь и си варимъ кафе слѣдъ обѣдъ, зададохъ се недалече пѣтници, които и спрѣха при насъ. Излѣзе, че това бѣше пирдопски свещеникъ, попъ Иванъ Недѣлевъ и неговиятъ кираджия. Който е пѣтувалъ малко-много извънъ града си или извънъ селото си, ще знае, колко е приятно, дори радостно, да срѣщнешъ въ усамотено мѣсто, на лице съ природата, хора като тебе си, пѣтници, съ които можешъ да размѣнишъ двѣ думи, можешъ да се разберешъ. Отъ разговора ни съ п. Ивана научихъ, че той билъ живѣлъ въ Пловдивъ въ врѣме на възстанието, билъ свидѣтель на многото турски жестокости и бѣсилки, а тъй сждо билъ, по дължностъ, и изповѣдникъ на мнозина, осждени на смъртъ и свѣршили живота си на бѣсилкитѣ. Отъ това неговото здраве бѣше пострадало и нервитѣ му бѣха изморени и разколебани. Сега той отиваше да си живѣе въ Пирдопъ и си поправи здравето. Доколкото можахъ, помжчихъ се да разговоря и утѣша пострадалия така свещеникъ, комуто, при личното си и не толкова радостно настроение, приказахъ и азъ за своитѣ странствования въ живота, както и за риска, що бѣхъ направила — да напусна Пловдивъ, безъ да се обадя нѣкому и безъ да имамъ за себе прѣдъ видъ нѣкое учителско мѣсто за прѣзъ слѣдната учебна година. Попъ Иванъ се забави въ Крастово само 2—3 часа и слѣдъ това той продължи пѣтя си за Пирдопъ.

Въ Копривщица слѣзохме у брата ми Геро, който ни посрѣщна мило и весело. У него азъ и други години бѣхъ прѣкарвала лѣтнитѣ си ваканции и тогава той и сѣмейството му всѣкога се радваха. Жена му Гана, която цѣла година бѣ работила и шетала, добиваше тогава свобода отъ мжжа си да си походи съ мене по гости и по разходки — да си почине отъ годишната работа и отъ годишния трудъ. Тоя пѣтъ и дѣцата му можеха да бждатъ по-радостни, защото имъ доведохъ и азъ двѣ другарчета, съ които щѣха да дѣлятъ игри и всички домашни радости . . . Братъ ми Геро на видъ не остана почуденъ, като видѣ багажа ми много по-голямъ отъ обикновеното, пѣкъ и да бѣше се почудилъ, той спотаи чувството си, защото бѣше човѣкъ милостивъ и деликатенъ . . . Още до вечерята слѣдъ моето пристигане братъ ми научи всичката ми история — остаяше по-късно

да се погрижимъ съ него за моето бждеще учителствуване. Въ Копривщица нѣколко дни наредъ прѣкарахъ само въ посрѣщане на гости — роднини, приятели и комшии, съ които ни бѣха дѣлили години врѣме. Да се посѣщаватъ пристигнали отъ вънъ гости — роднини, приятели, или комшии бѣше тогава въ Копривщица обичай, равенъ на човѣшки дългъ и тоя хубавъ обичай, мисля, сждествува донѣкъдѣ и днесъ. Когато се поосвободихме отъ гоститѣ, настана по-сериозното — да се мисли, какво да се прѣдприеме, като какъ и кждѣ да се потърси за мене учителско мѣсто — нѣщо, което щѣше да улесни не само мене, но и брата ми, който имаше свое сѣмейство, свои грижи и свои разности. Сждбата, обаче, дойде на помощъ и на двама ни и освободи и мене, и брата ми отъ мжчнотиитѣ, които можеха да послѣдватъ непрѣдвидено и за двама ни. Единъ денъ попъ Иванъ пристигна въ Копривщица съ Димитъръ хаджи Петровъ и ми донесе писмо отъ Пирдопската община. Канѣха ме за учителка въ Пирдопското женско училище. Азъ веднага приехъ поканата и писмено изпратихъ на Пирдопската община моето съгласие, както и моята благодарностъ. Тукъ ще отбѣлѣжа, че братъ ми Геро остана при това малко очуденъ и загриженъ. „Какъ тъй“, думаше той, „ти, руска ученица, да отидешъ за учителка въ Прирдопъ!“ И помня азъ, че тогава трѣбваше да убѣждавамъ брата си най-много съ думитѣ, които по-рано бѣхъ чула, или чела нѣкъдѣ: „Не мѣсто украшае челоуѣка, а челоуѣкъ украшае мѣсто“. Братъ ми имаше по своему право да е недоволенъ — нали Копривщица въ културно отношение отдавна стоеше несравнено по-горѣ отъ Пирдопъ и копривщени до единъ гледаха на пирдопчани всѣкога отъ високо.

За мое щастие и за утѣшение на брата ми, въ Пирдопъ азъ намѣрихъ почти всички условия за добъръ, интересенъ и смисленъ животъ. Помѣщението, опрѣдѣлено за мене отъ Пирдопската община, бѣше стариятъ метохъ, въ който по-рано живѣли пирдопскитѣ изповѣдници, и то, помѣщението, се намираше до само женското училище и имаше хубавъ дворъ за движение и игра на дѣцата ми. Смущаваше ме тукъ само това: на една отъ стѣнитѣ на стаята ми отвѣнъ бѣше изписанъ отъ горѣ до долу, съ много ярки бои и съ груба живопись, страшниятъ сждъ, което силно биеше въ очи и правѣше тежко впечатление. По моя молба, обаче, общината прѣмахна тази живопись, като измаза стѣната съ обикновена бѣла варъ. Сега, когато имамъ случай да обръщамъ понѣкога страницитѣ на Археоложкото издание съ български старини, мисля, дали въ Пирдопъ азъ не съмъ съгрѣшила много. . .

Първото общество, съ което азъ заживѣхъ въ Пирдопъ, бѣха моито колеги, учителитѣ отъ женското и отъ мжжкото училища. Въ женското училище азъ отъ началото имамъ

само една помощница, пирдопченката Марийка Белкова, която занимаваше отдълненията. Самата азъ поехъ I и II класове. По-късно имахъ и учител по аритметика, Марийка Белкова бѣше много добра и кротка учителка за малкитѣ дѣца, които и обичаше като майка. Сжщата обичаше и моитѣ дѣца и заради тѣхъ тя често ни посѣщаваше и прѣкарваше у насъ по цѣли дни, а когато трѣбваше и по цѣли ноци, което, при нашата самотия, бѣше за насъ цѣло благодѣяние. Въ лицето на главния учител на мжжкото училище, Симеонъ Сърдановъ и на неговитѣ другари: Георги Табаковъ, Елисей Мановъ, Алипий Влайковъ и други по-млади, тѣй сжщо и въ лицето на училищния инспекторъ Георги Кожухаровъ, азъ имахъ въ Пирдопъ общество, равно на роднинска срѣда, въ която дружно прѣживѣвахме всичкитѣ перипетии на учителския животъ, както и всички по-важни събития отъ общественъ и държавенъ характеръ, било въ Пирдопъ, било въ София, било другадѣ нѣкъждѣ въ България. Тогава никой отъ насъ не живѣше усамотено: всичко добро или лошо въ живота на Пирдопъ, на София и на цѣла България бѣше достояние на всички ни, бѣше животъ за всички ни. Най-близкъ до нашия учителски животъ въ това отношение бѣше тогава пирдопскиятъ мирови сждия, добриятъ Спасъ Соколовъ, бившъ съратникъ на Христо Ботевъ до послѣдния му часъ и носилъ за това тежкитѣ вериги на диарбекирския турски затворъ.

Соколовъ често посѣщаваше София и съ донесенитѣ отъ тамъ новини опрѣсняваше нашитѣ знания, особено по политиката, и дѣйствуваше върху нашитѣ мисли и чувства. Както Сърдановъ, тѣй и Соколовъ, бѣха въ партийно отношение консерватори и Сърдановъ си остана такъвъ до края на живота си, а Соколовъ, подиръ една срѣща съ Цанкова въ София и подиръ единъ дълъгъ разговоръ съ него, прѣмина въ редоветѣ на цанковиститѣ и си остана до края на живота си вѣренъ на Цанкова. Соколовъ бѣше видѣлъ сълзитѣ на Цанкова, както ми казваше той, по единъ важенъ държавенъ въпросъ и бѣше се плѣнилъ отъ него за винаги. Това, обаче, не побърка на дружбата на двамата приятели отъ двѣтѣ различни партии.

А колко добродушни и колко внимателни бѣха къмъ мене хората въ Пирдопъ — кметството и всички тия, отъ които зависѣха училищата и другитѣ интереси на града! Тѣ отначало мислѣха, че азъ не ще мога да се задоволя отъ мѣстото си у тѣхъ и затова не пропушаха случай да разнообразятъ живота ми и го правятъ по-приятенъ. И стана тогава обичай да довоздатъ у мене рѣдкитѣ и интересни свои гости, пристигнали отъ вѣнъ, главно отъ София, съ една или друга мисия. Обикновено въ такъвъ случай на моитѣ врата се почукнѣше и кметътъ Димитъръ надникнѣше съ думитѣ: „Госпожо, ще има гости, пригответе чай.“ По тоя начинъ

азъ имахъ случай да срѣщна у дома въ Пирдопъ и се запознахъ съ бившия министъръ Марко Балабановъ, съ окръжнитѣ управители въ София и въ Кюстендилъ, Николай Даskalовъ, Спасъ Тумпаровъ и съ др. Въ Пирдопъ имахъ честта да посрѣщна и Охридския владика, дѣдо Натанаилъ и да получа неговата благословия. Не помня, по кой случай дѣдо Натанаилъ бѣше посѣтилъ Пирдопъ. Въ черкова, съсѣдна до женското училище, той служи и литургия. Слѣдъ това, кметътъ, у-ль Сърдановъ и Пирдопскитѣ първенци — Харалампи Златановъ, Тодоръ Балджиевъ, Лило Кацаровъ и др. го доведоха у дома въ пълното му черковно Архиерейско одѣяние. Дѣдо Натанаилъ направи изпърво надлежната при разоблачението молитва и тогава снѣ черковнитѣ си одѣжди. За него и за другитѣ гости азъ направихъ чай и получихъ пакъ благословия за мене и за дѣцата ми, които, макаръ малки, много се радваха.

Тукъ, въ Пирдопъ, азъ посрѣщнахъ и двама руски офицери, дошли отъ София по врѣмето, когато щѣха да се гласуватъ на княза Батембергъ извѣстнитѣ пълномощия. Полковникъ Рудановски бѣше дошълъ да подготви пирдопската сфера — пирдопскитѣ граждани за митинга въ полза на пълномощията. Той се бави тукъ само 2—3 деня и посѣти най-напрѣдъ у-ля Сърдановъ, който бѣше влиятелно и мѣрдавно лице въ Пирдопъ и при когото повечето хора, дошли отъ вѣнъ съ нѣкоя мисия, най-напрѣдъ отиваха да търсятъ подкрѣпа и въздѣйствие върху гражданитѣ. Заедно съ Сърданова Рудановски посѣти и мене въ метоха и остана у насъ на чай. Разговорътъ ни тогава се въртѣше изключително около пълномощията. Рудановски убѣждаваше... На другия день Рудановски, като мислѣше, може би, и мене за влиятелно лице, посѣти ме още единъ пжтъ и остана у насъ на чай. Разговорътъ ни тоя пжтъ имаше по-разнообразенъ характеръ. Рудановски много любопитствуваше да научи отъ мене, какъ се живѣе въ Пирдопъ. Азъ, разбира се, хвалѣхъ; но той не пропусна да ми каже и единъ, и два пжти: „Но я все таки не могу понять, какъ это вы здѣсь!“ Рудановски милваше дѣцата ми и казваше: „Дайте ми Стояна да го възпитамя азъ въ Русия“. Азъ, обаче, можахъ да му пратя по късно, по капитанъ Свѣтлюха, само портрета на дѣцата ми. Подиръ Рудановски въ Пирдопъ дойде капитанъ Свѣтлюха и дойде той за повече дни — да се намѣри на митинга и ржководи течението за въ полза на пълномощията. Той идваше у насъ на чай всѣкой день. Разговорътъ ни тогава не бѣше само за пълномощията, но и по други разни въпроси. На прощаване капитанъ Свѣтлюха ми каза, като че ли съ по-силно ударение на думитѣ: „Не поминайте меня лихомъ“. Недѣйте ме помни за лошото. Останахъ въ недоумѣние, останахъ подъ впечатление, че той не е съчувствувалъ на пълномощията, па е мислилъ, че и ние, може би, единъ день ще се каемъ...

за всичко добро и полезно, виждамъ ги и на прѣдставленията съ благотворителна цѣль („Иванку,“ „Мидхадъ-паша,“ Михалаки чорбаджи“ и др.) и въ черкова на поменъ за трагично загиналата въ нашето отечество генералка Скобелева, и въ сѣмейнитѣ разходки край р. Тополница, и на върха „Св. Илия,“ и другадѣ... На всѣкждѣ и всѣкога тѣхното присѣствие се чувствуваше приятно и бѣше радостъ за всички. Сама азъ бѣхъ въ близки отношения съ тая златна младежъ и, колкото можехъ, помагахъ на всѣко тѣхно полезно начинание, кога съ сѣвѣтъ, кога съ необходимото за прѣдставленията облѣкло за женскитѣ роли въ пиеситѣ. Отъ тѣхъ, отъ гимназиститѣ, азъ въ края на тригодишното ми учителствуване въ Пирдопъ получихъ единъ цѣненъ споменъ — прощаленъ адресъ, подписанъ отъ 23-ма гимназисти: Илия Кръстановъ, Василь Балджиевъ, Иванъ Ц. Кацаровъ, Маноль Х. Златановъ, Златанъ Златановъ, Недѣлчо Свиначковъ, Г. Т. Клявковъ, Г. Хр. Венедиковъ, Илия Х. Ц. Ивановъ, П. Лукановъ, Х. М. Лесевъ, М. Ивановъ, Г. Герговъ, Х. М. Златановъ, М. З. Маноловъ, Б. Овчаровъ, Н. Г. Томовъ, Ив. С. Донковъ, Ст. Пушкарровъ, Т. Г. Влайковъ, Викторъ А. Стойковъ, Дончо Ангеловъ, П. Ивановъ.

Всички тия дѣца, заедно съ много граждани и гражданки, ме изпратиха далечъ отъ Пирдопъ, казаха ми много топли привѣти и пожелания и изпѣха всички бунтовнически пѣсни, които по-рано азъ бѣхъ слушала отъ тѣхъ и които толкова много поддържаха тогава патриотическия духъ и благородството въ душитѣ на младото поколѣние. Адреса на гимназиститѣ азъ и днесъ пазя съ умиление и съ топла мисль за милото минало.

Нѣколко сж ученичкитѣ отъ моитѣ I и II кл. които азъ срѣщамъ понѣкога въ София съ душевна радостъ — това сж: Цана х. Койчева — г-жа Ив. Кацарова, Пека Балджиева; — г-жа д-ръ Зжбова и др.

Свършвамъ и пакъ се прѣнасямъ въ Пирдопъ, гдѣто, мога да кажа, живѣхъ, както подобава да живѣятъ между народа всички народни учителки въ нашето мило Отечество

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА